MARIJANA GUŠIĆ

DRVENA ČAŠA IZ BITELIĆA

Kad sam 1954. god. obrađivala pastirsku drvenu čašu iz Donje Doline i ovaj predmet odredila kao nerecentan primjerak ove vrsti našeg sitnog drvenog pučkog pribora,[1] upozorio me pokojni prijatelj Miho Barada da takav jedan sličan predmet, kako je njemu poznato, postoji u Dalmaciji. On se takve drvene čaše sjećao od onoga dana kad je početkom 1916. god. došao u Bitelić da kao mladi župnik glagojaš zamijeni svog prethodnika u toj seoskoj župi pod Prologom. Već pri svom dolasku zamijetio je na radnom stolu staroga župnika drvenu čašu i uz nju nevelik plosnati brončani predmet i odmah je uočio da te stvarce nisu svakidašnje. Po mojoj želji Barada se kod porodice svog pokojnog prethodnika raspitao da li je u njih još ta drvena čaša. Nakon kratkog dogovora Etnografski muzej u Zagrebu otkupio je taj predmet od tadašnjeg vlasnika Lava Dujmova u Splitu, sinovca onoga župnika u Biteliću, pa je ta čaša 1954. god. uvrštena u inventar muzeja sa signaturom Et. 16.498, gdje se i sad nalazi.

Još tada kao župnik u Biteliću Barada je čuo potankosti o nalazu ovoga predmeta. Kad se nešto prije Baradina dolaska u to selo seljaci prokopavali seoski put u livadama na rubu kraškog Bitelićkog polja naišli su na neke gomile. Jednu je humku put presjekao i razgrnuvši je seljaci su u njoj našli nešto kostiju, ovu čašu i onaj brončani predmet. Obje su stvari predali svom župniku, ali se brončani predmet kasnije izgubio.

Tek pošto je Etnografski muzej u Zagrebu akvirirao ovu drvenu čašu, iz redova stručnjaka u Splitu javile su se sumnje o porijeklu ovoga predmeta. Barada je odbio sva ta nagađanja i uopće se nije

[1] M. Gušić, Primjerak posavske drvene čaše, Tkalčićev zbornik I, Zagreb 1955, str. 59—74.

upuštao u provjeravanje tih glasina.[2] Kako je on u Biteliću proveo više od šest godina i dobro upoznao kraj i ljude, nije imao razloga da ne vjeruje podacima o nalazu, kako ih je ono pred mnogo godina doznao u tom zabačenom selu. Osim toga taj predmet za svih tih četrdesetak godina nije bio ponuđen na prodaju ni stavljen u promet kao starina, niti je za nj bilo ikad išta plaćeno sve dok Etnografski muzej u Zagrebu nije prijašnjem vlasniku stavio zahtjev o otkupu, što je ostvareno uz skromnu svotu.

Kako sam tada kao direktor ovoga muzeja ovu drvenu čašu nabavila za muzej kao objekt pučkoga umijeća i kao izrazit predmet našeg domaćeg drvorezbarstva bez obzira na njegovo vremensko porijeklo, a s nakanom da s ovim predmetom upotpunim kolekciju pastirskih drvenih čaša ovoga muzeja, pitanje nalaza nije bilo od presudne važnosti, jer autentičnost ove čaše kao pučke izrađevine nije mogla biti stavljena u sumnju. No tek pošto sam potanje proučila ovaj predmet i pošto sam ga uporedila s ostalim srodnim predmetima koliko su mi bili dostupni u muzejima[3] i u literaturi,[4] mogla sam doći do pouzdanijih podataka o sadržaju i značenju ove drvene čaše, što ću u daljem ukratko izložiti.

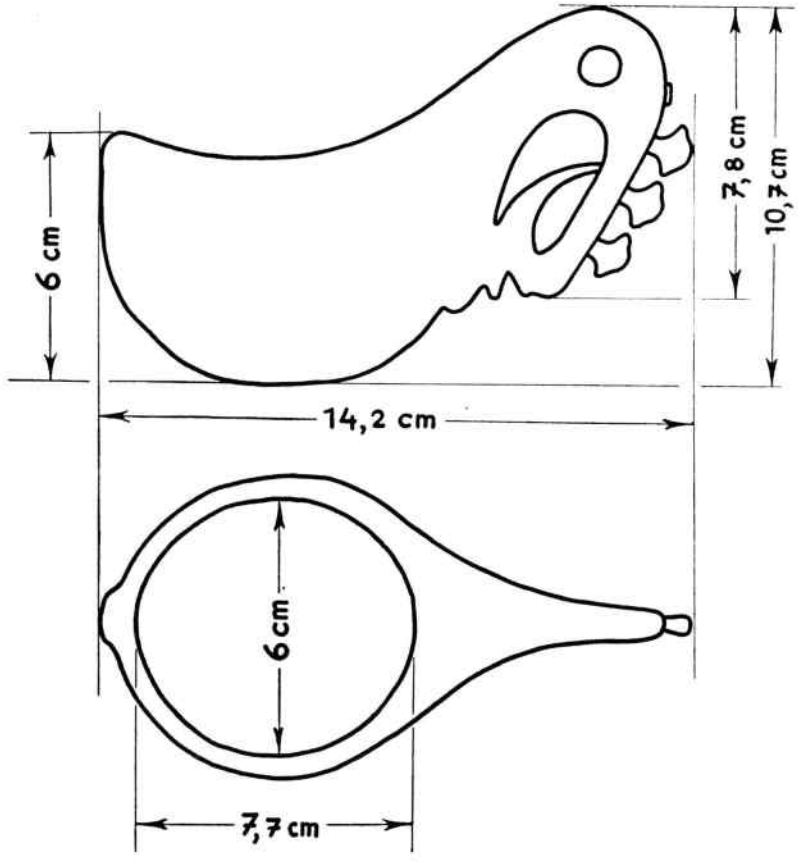
S namjerom da zajedno provjerimo podatke o nalazu ove drvene čaše pošla sam 1954. god. s Baradom u Bitelić, gdje sam upoznala teren nalaza (t. I. 1). I sada se na uzdignutom rubu zelenoga polja prema ogoljenoj kraškoj strani nalazi nekoliko tumula koji se sa svojim nevisokim zemljanim humkama dobro vide okupljeni na jednom kraju prostrane ledine (t. II. 2). Razabire se kako je kompleks tih humaka zasječen onim putem i kako su neke od humaka morale biti razvaljene. U razgovoru s domaćim ljudima koji su našeg pokojnog prijatelja veoma cijenili, ni najstariji nisu se prisjećali

[2] Prepisku o tom Barada mi je još za života predao i sad se nalazi kod mene. — Na upit Etnografskoga muzeja u Zagrebu da li je moguće odrediti vremenski postanak ovoga predmeta pomoću savremenih metoda, dobili smo od Instituta »Ruđer Bošković« odgovor da to nije moguće, jer 1) predmet nije »čist« dignut direktno iz nalazišta i 2) sam bi nevelik predmet bio gotovo uništen, a zbog prvog razloga bez mogućnosti da se i približno dobiju podaci o njegovu datiranju.

[3] Etnografski muzej u Zagrebu posjeduje zbirku od 120 drvenih čaša iz hrvatskih krajeva, u koji niz ulaze i čaša iz Donje Doline (sign. Et. 16095) i čaša iz Bitelića (sign. Et. 16498). Ova mi je zbirka poslužila kao osnovna uporedna građa, uz srodnu građu u ostalim našim muzejima, a od vanjskih muzeja zbirka od 25 drvenih čaša iz Hrvatske, Dalmacije i Bosne u Osterreichisches Volkskundemuseum u Beču.

[4] Od kolekcija u pojedinim muzejskim ustanovama, prenosna drvena čaša sistematski je obrađena samo u tadašnjemu Mađarskom nacionalnom muzeju (Etnografske zbirke) — Magyar nemzeti múzeum néprajzi gyüjteményei, kolekciju od 240 predmeta obradio je Zs. Bátky, Pásztor ivópoharak — Hirtenschöpfkellen, Budapest 1928; i u Janus Pannonius Múzeum u Pečuhu, gdje je po Bátkyevoj metodi 21 predmet prikazao E. Füzes, A Janus Pannonius Múzeum fa ivópoharai, Küönnyomat a Janus Pannonius Múzeum, Pécs 1962, str. 327—340.

da bi baš jedan od njih našao tu čašu, nego se pamtilo da su neki predmeti iskopani pred svima koji su se tamo tada zatekli i da su sve šta su našli predali svom župniku. Jedva da su se neki sjećali neke drvene čaše, a više ih je impresionirao nalaz ljudskih kostiju pa prema tomu drže da su i preostale humke isto takvi grobovi.

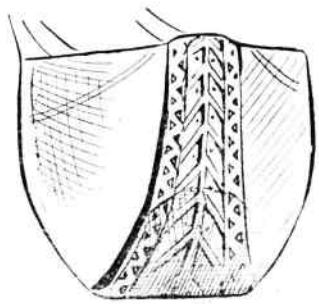

Sl. 1. Shematski nacrt drvene čaše iz Bitelića

Drvena časa iz Bitelića (t. II. 1) izrađena je iz jednog komada drva i to od panja domaće šljive (Prunus domestica L.), jednako kako je iz šljivina drva izrađena i čaša iz Donje Doline, a i većina istovrsnih čaša u zagrebačkom Etnografskom muzeju. Čaša je dobro očuvana. Na jednoj je strani drvo napuknuto po žili, a ima i nekoliko rupica od crvotočine. Na žalost, netko je od prijašnjih vlasnika površinu premazao brunoliranjem, ali je unutarnja površina posudice ostala u prvotnomu stanju. Iz shematskog nacrta u koji su unesene dimenzije ove čaše (sl. 1) vidi se da čaša po veličini odgovara u prosjeku drvenim

posudicama ove vrsti, ali i to da je njezin korisni prostor i pored oblongnog lika čitava predmeta gotovo okrugao. Sa zapreminom od oko 140 cm³ također odgovara većini takvih čaša.[5]

Čaša je oblikovana tako da je njezina gotovo okrugla posudica omeđena plaštem koji tvore dvije simetrične jajolike kalote. Te dvije pole kao da su sastavljene po svojoj dugoj osi tako da je po njihovu prividnom sastavu proveden plošni pasac. Svojim plastičnim obrisom ovaj pasac markira grlić čaše u obliku slomljenog romba (sl. 2). Na grliću nema drugoga ukrasa ni dodataka, a vrh mu je malo uvučen prema unutarnjem rubu posudice. Obje konture pasca simetrično se proširuju prema nešto uravnjenomu dnu čaše, gdje se donekle gube, a zatim na stražnjem dijelu čaše ulaze pod unutarnji ukrasni završetak

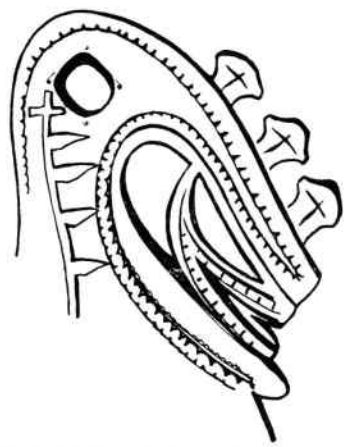
Sl. 2. Prednja strana drvene čaše iz Bitelića

ručke-držalice. Na grliću taj je pasac ukrašen nizom jednostavnih plitko urezanih uporednih crtica, a i pod ručkom opet je na pascu nekoliko takvih kosih ureza.

Dominantan plastični elemenat na ovoj je drvenoj čaši njegova ručka-držalica (sl. 3). Ova se ručica nastavlja iz gornjega ruba obiju kalota. U svom se stražnjem dijelu taj rub postepeno uzdiže i u

[5] U kolekciji Etnografskoga muzeja u Zagrebu zapremina drvenih čaša varira između cca 150 cm³ i 80 cm³, a najčešća je između cca 125 cm³ do 100 cm³. Samo nekoliko takvih istovrsnih čaša ima zapreminu veću od 150 cm³ (čaša et 236 sa 180 cm³, Et 229 sa 210 cm³, NO 24 sa 220 cm³ i naš najveći predmet te vrsti Et 16992 sa 350 cm³). — Sasvim su male samo tri naše drvene posudice, od kojih je tipična čaša ove vrsti Et 8857 sa 25 cm³ i jedna atipična bez porijekla i signature sa 24 cm³, ali oba ova predmeta više su dječje igračke nego pribor koji pripada u ovu etnografsku kategoriju. Naša treća mala drvena posuda Et 11275 sa 40 cm³ volumena potječe iz Bosne, a po obliku — okrugla je i bez ručice, to je pravi filidžanić, pod kojim je nazivom i unesena u muzejski katalog pa kao imitacija keramičke ili porcelanske posudice za crnu kavu ne ulazi u kategoriju prenosnih drvenih čaša. — Ako dakle iz prosječne zapremine tipičnih predstavnika ovog pribora izuzmemo ova tri najmanja primjerka i kao najmanju čašu označimo predmet Et 8857 sa 35 cm³, to kao srednju vrijednost zapremine naših prenosnih drvenih čaša dobivamo volumen između 150 do 80 cm³. Ovoj veličini odgovaraju i oba nerecentna primjerka, jer i čaša iz Donje Doline ima zapreminu 110 cm³.

dekorativnu zavoju izgrađuje ručicu tako da se zapravo obje kalote produžuju u tu ručku. Na sastavu njihove izdužene stijenke tvore plitku žljebastu udubinu pa se tek u zavoju stapaju zajedno. Time je plastično postignut dojam kao da se i ručica sastoji od dva simetrično sastavljena lista. U svom se zavoju ručica kao oširoko masivno rebro diže iznad spomenutog žljebića, a s tim ujedno i iznad ruba jajolike čaše, zatim se povija unazad ostavljajući slobodnim prostor unutar tog svog rebrastog zavoja. Vidjeli smo da je stražnji prividni sastav obiju kalota označen ukrasnim zaliskom pod koji je ušao onaj pasac s dna čaše. I taj je zalistak iscrtkan plitkim kosim urezima. U slobodnom prostoru između tog zaliska i povijenog rebra držalice, a

Sl. 3. Ručka čaše iz Bitelića

sve iz istoga komada drva, iako naoko kao samostalan dodani elemenat, izrezbaren je još jedan sitni dekorativni motiv. Taj se prividni dodatak svojim oštrim vrhom prislanja na unutarnji rub zavojitoga rebra, a donjim se dijelom rašlja u dva jezičca, koji ujedno stoje kao veza između tankoga svršetka držalice i korpusa čaše, označena onim zaliskom. Tako se na dnu ručice sastaju četiri lista od kojih su tri unutarnja otprilike iste debljine, a četvrti, onaj što ga čini tupi završetak vanjskog zavojitog rebra, dvostruko je jači od ova tri. Na vanjskom svedenom obodu ručice izrezbarena su tri izbojka u obliku ležerno oblikovanih rombića s mekano zaobljenim bridovima. Nad najvišim izbojkom dobro se vidi da je tu bilo mjesto za takav četvrti izbojak, kojemu je trag zaostao u sitnoj krhotini. Da li je taj izbojak slučajno odlomljen već pri rezanju čaše ili je naknadno slomljen, ne da se provjeriti, jer je oštećenje doduše vidno, ali su premazivanjem površine uništeni najsitniji tragovi o tom. Ipak se sasvim pouzdano razabire da je tu imao stajati takav četvrti izbojak, što će se ukazati kao važan podatak u daljem određivanju ove čaše.

Mada smo našli kako se opisani pasac na dnu čaše nešto proširuje, ipak ova drvena posudica nije bila određena kao predmet koji mora stabilno stajati na ravnoj podlozi. I pored toga što njezina oba glavna dijela, to su jajolika posudica i zavojita razvedena ručka, međusobno dobro održavaju ravnotežu, ipak dno čaše nije toliko uravnjeno da bi čaša na vodoravnoj podlozi sasvim sigurno stajala. Ali kad taj predmet ovjesimo tako da visi o uzici provedenoj kroz rupicu u gornjem dijelu zavojite ručice, ova drvena čaša dolazi u svoj funkcionalni položaj. Ovako ovješena ova čaša dobiva svoju punu stabilnost, a i u likovnom je smislu u tom položaju najizrazitija (t. II. 2). Tako naime dolazi do punog izraza duga simetrala ovog predmeta od vrha zavojite ručice do dna na prednjoj strani čaše, držeći u tom osobit sklad između posudice i njezine razvedene hvataljke. Tek kad treba poslužiti kao čaša za napitak, ova se posudica lako pridržava za razvedenu ručku, koja ruci stavlja ugodan otpor pri svakom pokretu, odnosno pri zahvatanju tekućine i ispijanju. Taj je predmet, dakle, određen da se nosi ovješen o pojasu, onako kako takvu prenosnu čašu nalazimo u muškom priboru od drevne starine do danas[6]

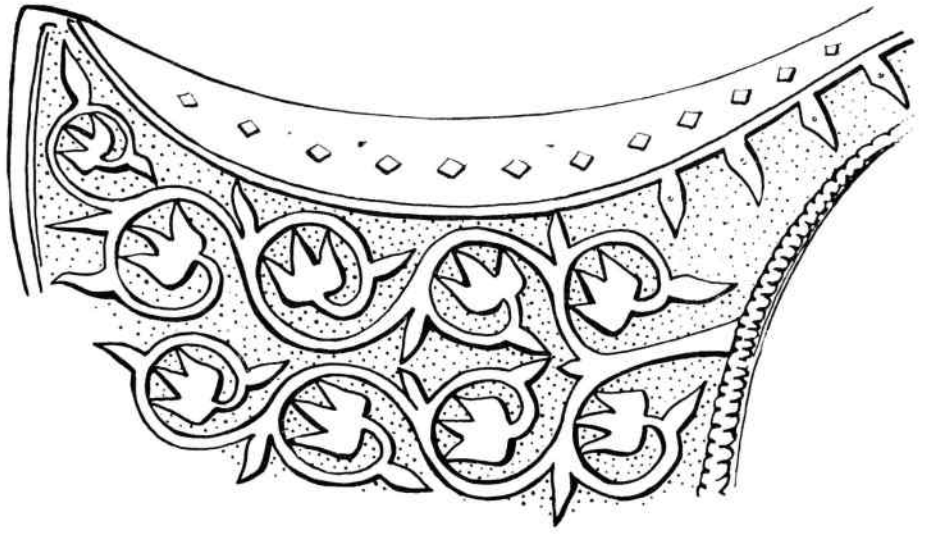
Spomenuta rupica u gornjem dijelu hvataljke prvotno je izrađena nožem u obliku četvorine. Ravni urezi s označenim sjecištima na četiri ugla ove rupice pokazuju prvotni oblik ovog četvrtastog proboja kojem su zatim rubovi nešto zaobljeni. U svom gornjem dijelu ova je rupica nepravilno izdužena, a to je nastalo zbog trenja one uzice na kojoj je čaša služila.

Osim svoga plastičnog oblikovanja koje je, kako vidimo, izvrsno riješeno u konstrukciji maloga recipijenta s naglašenom ručkom, ova drvena čaša ima još i ukras na svojoj vanjskoj površini. Pored spomenutog plitkog šrafiranja na prividnom sastavu kalota, još su dva dekorativna elementa raspoređena na plaštu čaše i na njezinim bridovima. Plašt obiju kalota ispunjen je plošnom rezbom, u kojoj je tehnici ovdje izrađen motiv lozice s trosrhim listićima. Iz drška pri dnu hvataljke račva se dvostruka grančica koja svojim listićima ispunja prostor na ovalnoj kaloti sve do gornjega ruba čaše koji je ostao prazan, a koji je u onome dijelu gdje se uzdiže u zavoj ručice označen posebnom viticom s listićima (sl. 4). Na obje kalote lozica je izvedena u sasvim plitkom rezanju, a pozadina je do one crte koja dijeli glatki rub čaše od izrezbarenoga plašta ispunjena sitnim gustim punktiranjem. Lozica nije sasvim jednako izvedena na obje kalote, nego je na svakoj strani prikazana u slobodnom rasporedu, ali u istom ritmu svojih dekorativnih detalja.

Drugi dekorativni motiv tvori vrpca, traka, uzica, izrađena rovašenjem s jednostavnim urezima u obliku sitnih zubića (sl. 22 a). Ta vrpca prati sve bridove na ručici osim ona tri izbojka na kojima

[6] Bátky, o. c., str. 3. i 4; Gy. Domanovszky, Magyar pásztormüvészet, Budapest 1944, str. 24. i d.

dvije slabo urezane crte unakrsno markiraju oblik izbojka. Kao da se narovašena vrpca nastavljala i na rubu čaše, ali to se ne može razabrati. Čaša naime pokazuje sigurne tragove duge i postojane upotrebe. Na gornjem rubu i na obje izbočene obline njezinih kalota drvena je površina veoma istrta. To svjedoči da je vlasnik ovu čašu stalno nosio o pojasu. Viseći tako čaša se trla o pustenu ili kožnatu odjeću pa je na tim mjestima plošna rezba lozice toliko izglačana da se jedva može pratiti osnovni crtež ovog ornamenta, a i punktirana površina na tim je mjestima izbrisana.

Sl. 4. Plašt čaše iz Bitelića

Po svemu se vidi da je za izradbu ove čaše služio jednostavan pribor i to vjerojatno dva noža, jedan jači zakrivljeni za dubljenje posudice i za modeliranje osnovnoga oblika i drugi s oštrijim vrškom za fino rezanje na površini.[7] Za punktiranje pozadine poslužio je šilo s tankim oštrim šiljkom. Nema traga primjeni svrdla pa ni kod rupice za uzicu na ručki. Prema tome čaša je djelo čovjeka koji se pri svom poslu nije služio profesionalnim alatom, pa i po tom ovaj predmet pripada u okvir neimenovanoga pučkog stvaralaštva.

Kako bismo čašu iz Bitelića tipološki odredili, uporedit ćemo ovaj predmet s analognim drvenim čašama koje se nalaze u posjedu Etnografskoga muzeja u Zagrebu. Predaleko bi nas odvelo kad bismo

[7] Dva noža služe i danas za izradbu ovakvih čaša, J. Manga, Hirtenkunst in Transdanubien, Acta Ethnographica ASH. X, 1—2, Budapest 1961, str. 112.

htjeli zahvatiti svu srodnu obimnu građu iz mnogih muzeja naših i u susjednim zemljama. Ali kako kolekcija zagrebačkoga muzeja pokazuje normalan tipološki prosjek pastirske drvene čaše iz naših krajeva, to će nam ova građa dovoljno poslužiti uz primjerke objelodanjene u literaturi.

U poredbi sa sličnim drvenim čašama poznatim u našoj etnografiji pod slavonskim nazivom kepčija, čaša iz Bitelića dobiva svoje osobito mjesto. U Panomskom basenu, ali ne u nizini između Tise i Dunava, nego u rubnom području s karpatskim, alpskim i dinarskim podgorjem, prenosna drvena čaša ostala je sve do danas karakterističan rekvizit u pastirskom krugu ovog mnogojezičnog dijela Evrope.[8] Očita je povezanost naše pastirske drvene čaše pa i sličnih putnih čaša, metalnih ili drvenih sa srodnim prednjoazijskim priborom ne samo pastira nego gotovo svakog odraslog muškarca u širokom pučkom krugu. Već je Hampel u prikazu arheološke prenosne posudice u Podunavlju upozorio na kontinuirano postojanje ovog muškog pribora sve od pradavne skitske predaje o takvoj čaši mitskoga porijekla pa do recentne pastirske posude na evrazijskom prostoru.[9] Herodot naime u legendarnoj predaji o porijeklu skitskih naroda donosi kako je Heraklo, mitski praotac Skita u heleniziranoj varijanti, svojim sinovima ostavio u baštinu luk, pojas i zlatnu čašu ovješenu o kopču na tom pojasu.[10] Kasnije, iz sarmatskih grobišta potiče niz nevelikih glinenih lončića koji su, opremljeni s ušicom na zaobljenom trbuhu, očito služili ovješeni o pojasu ili prebačeni o ramenu kao čutura.[11] Ali dok ovoj putnoj boci nalazimo analogiju u srodnim antičkim oblicima, za sarmatski lončić Hampel naglašava njegovo originalno porijeklo u skito-sarmatskom nomadskom krugu. Porijeklo sarmatskog lončića Hampel izvodi iz srodne drvene ili metalne posudice koja je svakako bila prikladnija u službi putne čaše nego krhki glineni lončić.[12] Doista iz vremena seobe naroda nalazi metalnih posudica, proviđenih ušicom ili karičicom na vanjskom obodu svjedoče o istoj službi tih posuda.[13] Ali još posebno nalaz srebrne čaše uz vojvodski

[8] Bátky, o. c., str. 7.

[9] J. Hampel, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, Budapest 1885, str. 105 i d., Isti, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I, Braunschweig 1905, str. 153.

[10] Herodotova povijest IV 10. — Hampel, Alterthümer, 1. c.

[11] Ibid., str. 149.

[12] Ibid., str. 151.

[13] Od te građe: ukrasne zlatne posude iz nalaza Szilagy-Somlyo (danas Şimlăul-Silvaniei) s kraja IV st. n. e. imaju na vanjskom obodu ušicu za vješanje, Hampel, o. c. II, str. 38—39; III, t. 29 i 30; srebrna posudica iz nalaza Kunágota iz sredine VI st. također ima sličnu srebrnu ušicu, ibid. I, str. 152; tri zlatne posudice iz nalaza Vrap u Albaniji proviđene su s po dvije rupice na ručkama, J. Strzygowski, Altai-Iran und Völkerwanderung, Leipzig 1917, str. 11. i d., sl. 8—10. i t. III; srebrna čaša iz nalaza Ozora iz 2. pol. VII st., Gy. László, Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des Avares, Archaeologia Hungarica S. N. 34, Buda-

pojas u Ozori govori o tom da je prenosna čaša pripadala u oznake vladarskoga čina.[14] Po svemu, dakle, mala putna čaša već je od drevnih vremena jedan od onih predmeta koji su u evrazijskom nomadskom društvu pripadali u stalni lični pribor muškarca-vojnika.

Da u množini recentnih drvenih čaša nađemo mjesto čaši iz Bitelića, bit će potrebno u toj cjelokupnoj građi izdvojiti one elemente, tačnije one motive provodiče, koji su od početnoga impulsa u nastanku ove vrsti pučkoga pribora postojano sudjelovali u njegovu tradicionalnom oblikovanju. Ove osnovne elemente svrstat ćemo u dva poglavlja: prvo je sam oblik predmeta, odnosno ona osnovna konstrukcija iz koje je oblik proizašao, drugo je ukras unesen na predmet i njegovu površinu. Prema tipološkoj podjeli kako ju je Bátky dao za pastirsku drvenu čašu na širem području srednjeg Podunavlja, takva se prenosna čaša javlja u tri tipološke grupe. Čaša je ili cilindrična u obliku stošca s ravnim dnom, ili je to okrugla čaša sve do polukugle s prelazima do plitke kutlačice, ili je čaša u vidu jajolike posudice prividno sastavljene od dviju simetričnih kalota. Ne ulazeći u pitanje o iskonskom porijeklu ove treće varijante koju Haberlandt izvodi iz čaše prvotno složene od kože[15] — ali bi s istim pravom početni impuls ovog oblika mogli tražiti i u primarnoj *lubari*, kotarici-posudi modeliranoj od svježe kore, kako takva mala spremnica još i sad služi u našim krajevima — kod nas je prenosna drvena čaša mnogo češća upravo u ovoj varijanti, konstruiranoj od dviju kalota. Već je Bátky ovu vrst drvene čaše označio kao hrvatsku,[16] a u našoj

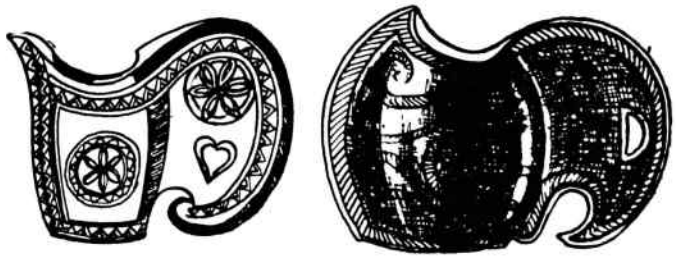
pest 1955, str. 257; četiri zlatne posude iz posljednje trećine IX st. u blagu Nagy Szent Miklós proviđene su karičicom na vanjskom obodu, Hampel, Der Goldfund, str. 152. i d. (za datiranje ovog nalaza v. N. Mavrodinov, Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós, Archaeologia Hungarica 29, Budapest 1943); i zlatna čaša iz sred. X st. u nalazu Asszonyfa, László, o. c., str. 257.

[14] Hampel, Alterthümer III, str. 266—268; László, o. c., str. 257. Za vremensko određivanje ovoga nalazišta u periodizaciji avarske dominacije: Z. Vinski, O nalazima 6. i 7. st. u Jugoslaviji itd., Opuscula Archaeologica III, Zagreb 1958, str. 19.

[15] A. Haberlandt u djelu W. Buschan, Illustrierte Völkerkunde II str. 375; Bátky, o. c., str. 22.

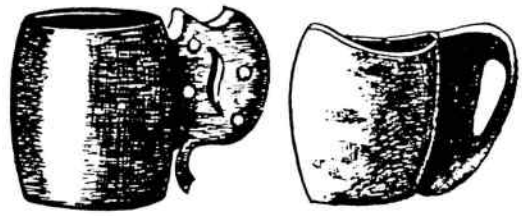
[16] Ibid., str. 19, uz predmet t. IX, br. 19, str. 20. uz t. IX, br. 15. i 16. i str. 22. i 23. uz t. X, br. 14—24; Füzes, o. c., od 21 predmeta ima 14 ove vrsti za koje prema Bátkyju uzimlje porijeklo južno od Drave, str. 334. i 335; Manga, o. c., na str. 113, sl. 26, donosi kao primjer starije varijante pastirske čaše ovakvu s dvije kalote iz muzeja u Pečuhu (isti predmet Füzes, o. c., sl. 24), koji se oblik, kaže on, nalazi kod južnih Slavena; Isti, Pásztor müvézet, Budapest 1963, od četiri drvene čaše jedna pripada ovoj varijanti s dvije kalote, sl. 13. predmet u muzeju u Sopronju; N. Bruck-Auffenberg, Dalmacija i njena narodna umjetnost, Beč 1912, t. LV. *bukara* kalotaste varijante; M. Haberlandt, Österreichische Volkskunst, Beč, I, br. 3. i 5; K. Spiess, Bauernkunst itd., Berlin 1935, str. 43, sl. 15, 3. i 4; dvije kalotaste čaše iz Dalmacije (br. 4. ista kod Bruck-Auffenberg, 1. c.).

muzejskoj građi daleko preteže upravo ovaj oblik. (sl. 5). Od svih kepčija u zagrebačkom Etnografskomu muzeju njih 110 pripada ovoj vrsti, a takva je i čaša iz Donje Doline pa i ova iz Bitelića. I na nekim čašama iz Posavine, gdje je već gotovo prevladao oblik cilindrične posudice, još se uvijek trag prvotnog oblikovanja u vidu dviju kalota sačuvao u jedva naznačenomu reljefu na prividnom sastavu, obično na prednjoj strani čaše pod grlićem (sl. 6).

a b

*Sl. 5. Dvije drvene čaše: a) sjeverna Hrvatska, b) okolica Bjelovara, sjeverna Hrvatska**

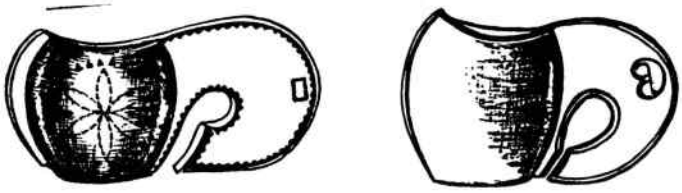

a b

Sl. 6. Dvije drvene čaše: a) sjeverna Hrvatska, b) Gradište kraj Županje, Slavonija

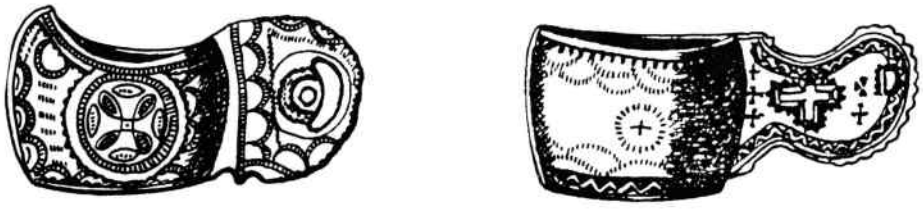
Drugi karakterističan elemenat u konstrukciji drvene čaše očituje se u njezinoj držalici. Kako taj dio čaše služi ne samo za prihvatanje čaše nego da se čaša o nj vješa, a to je položaj u kojem se ovakva čaša najviše prenosila, to je hvataljka nužno postala sastavni dio takve drvene posudice. Ručka može biti različito oblikovana. U našim muzejskim primjercima prevladava oblik koji se s manje ili više naglašenim zavojem nastavlja iz same čaše, iz njezinih obiju kalota na stražnjem dijelu čaše nasuprot grliću (sl. 7). Gdjegdje je ta povijena držalica likovno opravdana i uravnotežena sa samom posudicom (sl. 8). Ipak se u tom susreću obje krajnosti, ona u kojoj se uzdignuta

* Drvene čaše na sl. 5—23. i sl. 28. muzejski su predmeti u posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu; uz svaki je predmet navedeno nalazište prema podacima u muzejskom katalogu.

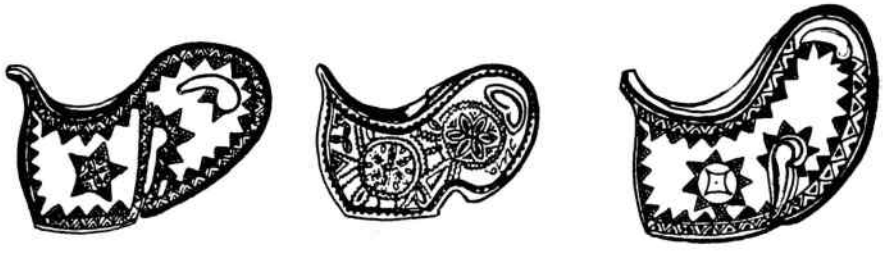
a b

Sl. 7. Dvije drvene čaše: a) Stružec kraj Popovače, Moslavina, b) sjeverna Hrvatska

a

Sl. 8. Dvije drvene čaše: a) Gorjani kraj Đakova, Slavonija, b) Topolje, Hrvatska Posavina

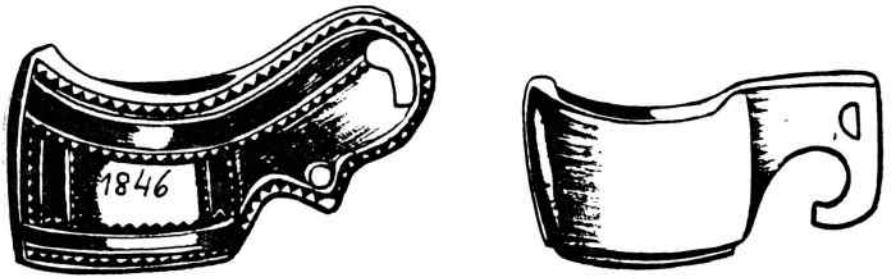

a b c

Sl. 9. Tri drvene čaše: a) Hrastina kraj Samobora, sjeverna Hrvatska, b) Privlaka kraj Vinkovaca, Slavonija, c) sjeverna Hrvatska

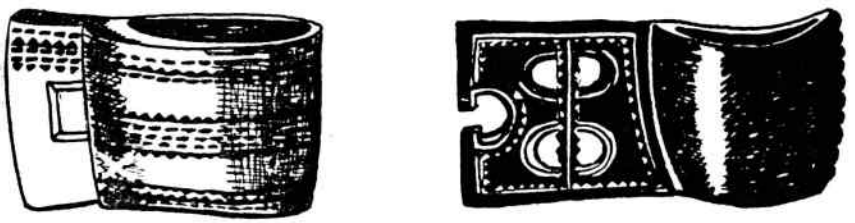
ručica razvila u nadmoćan dekorativan dio čitava predmeta (sl. 9), i ona druga u kojoj je prvotni oblik takve ručice još jedva nagoviješten (sl. 10), ili je već sasvim uokviren u pravokutnik (sl. 11). U tom se rasponu nalaze mnogi prelazi, koji ipak svi govore o svom porijeklu u zavojitoj hvataljci ove varijante.

Treći elemenat u konstrukciji drvene čaše ovog jajolikog tipa jest njezin grlić. Smješten nasuprot hvataljci, grlić je gotovo uvijek plastično označen, pa makar da je to jedva zamjetno. Ipak većina naših primjeraka ima posebno oblikovan grlić koji je i po tom postao karak-

a b

Sl. 10. Dvije drvene čaše: a) Potok kraj Popovače, Moslavina, b) Dužica kraj Siska, Hrvatska Posavina

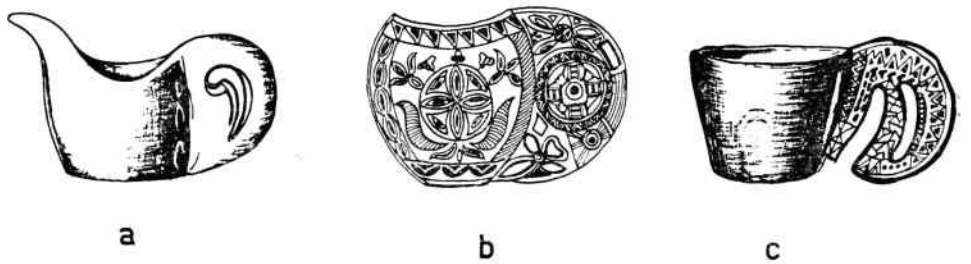

a b

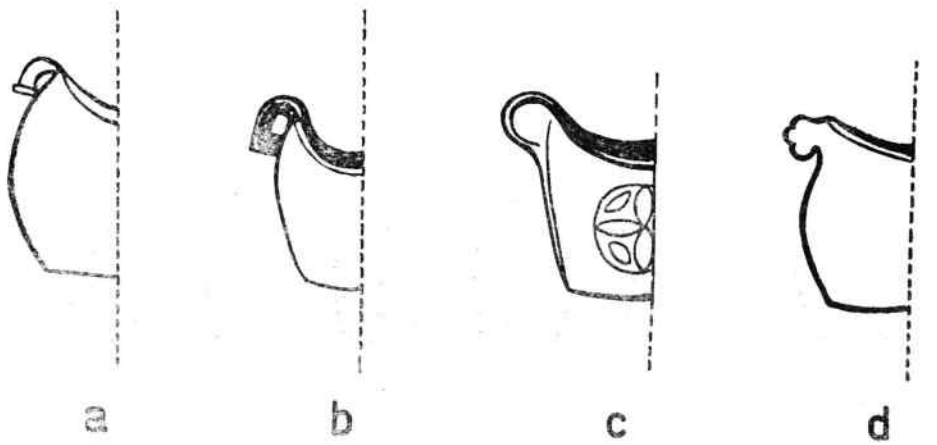
Sl. 11. Dvije drvene čaše: a) Dužica kraj Siska, Hrvatska Posavina, b) b) istočna Slavonija

teristični motiv za ovu vrst drvene čaše sa dvije kalote. Takav se naglašeni grlić javlja u dvije varijante, pa je ili zakrenut naprijed u vidu više ili manje istaknutog kljunića (sl. 12 a) ili je povinut unazad prema šupljini čaše (sl. 12 b), u kojem se slučaju katkad gotovo izgubio (sl. 12 c). Samo neke od naših kepčija nose na grliću poseban plastični ukras. Našli smo da je takav ukrasni dodatak na čaši iz Donje Doline ostatak zoomorfnog motiva simplegme, kako je to sačuvano još u vidnom liku na nekim čašama iz Erdelja, a u tragovima i u sjevernoj podgorini Karpata,[17] i kako to možemo pratiti sve do jedva zamjetnog ostatka na nekim našim primjercima (sl. 13). Ali na grliću nekih naših kepčija prepoznajemo kasne parafraze jednog od usvojenih plastičnih motiva u panonskom drvorezbarstvu, kojeg međutim nemamo na naša dva ranija predmeta. To je motiv konjske glave, kako je pokazuju naše recentne čaše u prelazima od još dobro oblikovanog ovog motiva do konačne apstraktne stilizacije u kojoj se ovaj motiv stopio sa srodnim oblicima, npr. derivatom

[17] Gušić, o. c., str. 69. i sl. 5.

Sl. 12. Tri drvene čaše: a) i c) Čaglić kraj Požege, Slavonija, b) Slavonija

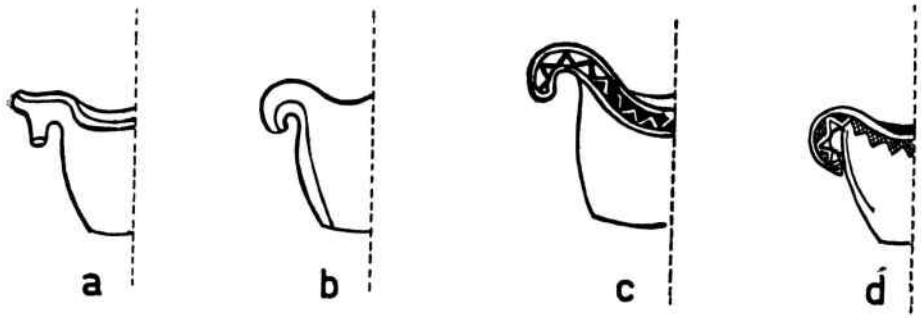

Sl. 13. Grlić na drvenim čašama: a) Požega, Slavonija, b) Slavonija, c) Slatinski Drenovac kraj Našica, Slavonija, d) Rogolji kraj Bosanske Gradiške, Bosanska Krajina

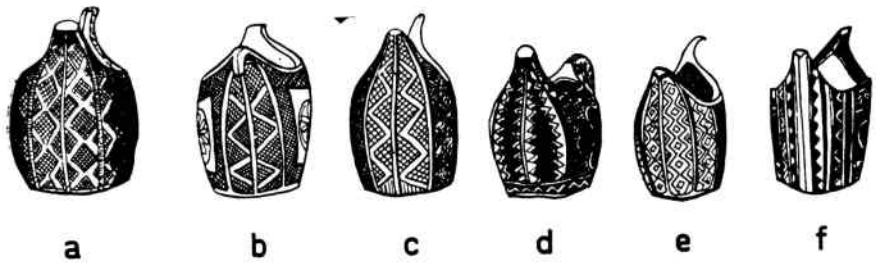
ptičje glave, kljuna ili slično (sl. 14). Kao konačni ostatak iz pretapanja ovih prvotno zadanih motiva označit ćemo i spomenutu varijantu grlića, dignuta u obliku kljunića.

S grlićem je bitno srastao četvrti elemenat u oblikovanju čaše-kalote. To je onaj pasac koji teče po prividnom sastavu obiju kalota i koji se također javlja u različitu variranju: od pravilna pasca koji od grlića ide prema hvataljci pa do jedva naznačena ostatka ovoga elementa. Ali jedino čaša iz Bitelića ima ovaj elemenat u cjelini, a na svim ostalim našim kepčijama već je veoma razgrađen. Na nekim se primjercima na prednjem dijelu čaše razrastao u samostalan dekorativan motiv kao naglašeni plošni ukras (sl. 15), a na drugim zaostao je samo kao plastičan akcenat ispod grlića (sl. 16).

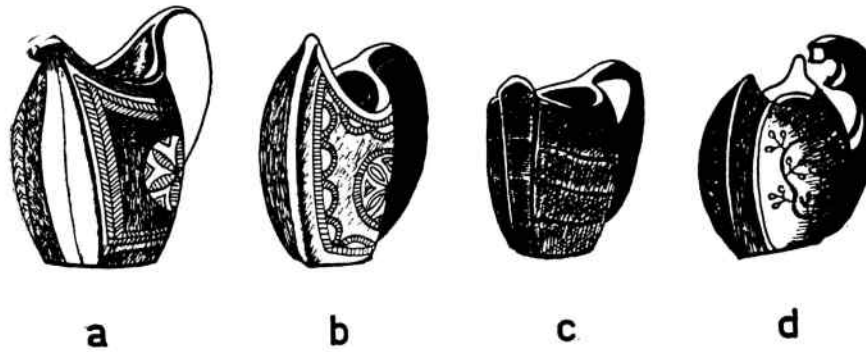
Drugo poglavlje značajno za prenosnu drvenu čašu čini, kako rekosmo, ukras na njezinoj površini. Za sitni drveni pribor čitave oblasti na kojoj je do nedavna postojala pastirska drvena čaša,

Sl. 14. Grlić na drvenim čašama: a) Ivanić-Grad, sjeverna Hrvatska, b) Velika kraj Požege, Slavonija, c) Staro Petrovo Selo kraj Nove Gradiške, Slavonija

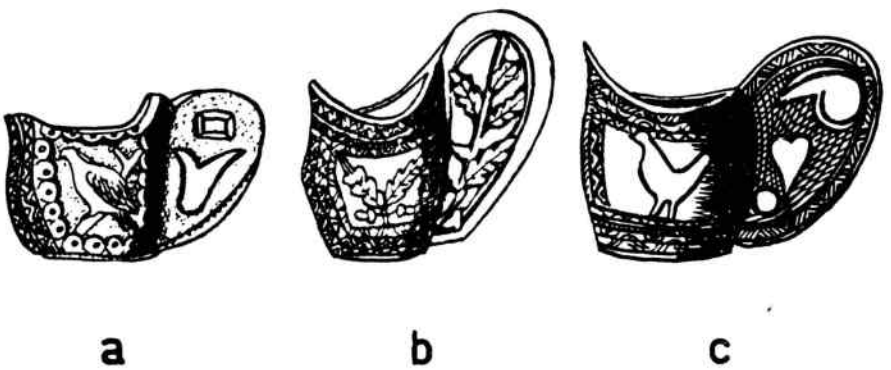

Sl. 15. Prednja strana na drvenim čašama: a) sjeverna Hrvatska, b) Istočna Slavonija, c) Kukunjevačke Brezine kraj Pakraca, Slavonija, d) Seoce kraj Nove Gradiške, Slavonija, e) Brusnik kraj Pakraca, Slavonija, f) Siče kraj Nove Gradiške, Slavonija

Sl. 16. Prednja strana na drvenim čašama: a) okolica Požege, Slavonija, b) Gorjani kraj Đakova, Slavonija, c) i d) Ivanska kraj Bjelovara, sjeverna Hrvatska

poznato je ukrašavanje predmeta plošnom rezbom, najčešće u rovašenju. Ako izuzmemo novije motive koji su na sitnu folklornu drvenariju došli iz građanske romantike prošlog stoljeća (sl. 17), naći ćemo da na našim pastirskim čašama prevladava geometrijski ornamenat. Ali, kako smo već na čaši iz Donje Doline mogli utvrditi, u mnogim od tih do kraja geometriziranim slikama još se može očitati daleki refleks negdašnjeg živog ornamenta s prvotno biljnim ili životinjskim slikama. Već smo rekli da se plastični dodatak na grliću

Sl. 17. Tri drvene čaše: a) Magić Mala kraj Nove Gradiške, Slavonija, b) Slavonija, c) Sibinj kraj Slavonskog Broda, Slavonija

razvio iz motiva dviju životinja, koji je motiv rasprostranjen na evrazijskom prostoru od drevnih vremena. Onaj plošni ornamenat s nizom spirala na čaši iz Donje Doline protumačili smo tada kao apstraktni sediment negdašnje biljne vitice.[18] Tada još nisam poznavala čašu iz Bitelića, a upravo se na njoj ovaj motiv nalazi u svom ranom izdanju, još neposredno u vezi s helenističko-pontskim predloškom ovoga na prednjem Istoku tako rasprostranjenoga motiva. Sada mogu upotpuniti razvojnu crtu u kojoj se taj motiv razradio na našim recentnim primjercima. U varijanti koja je još veoma srodna vitici na čaši iz Donje Doline, preko slike simetrične grane sa zavijenim listovima, ovaj se motiv postepeno gubi u linearnom crtežu gdje prelazi u jelovu grančicu — kako je to omiljena šara i na uskršnjim jajima iz sjeverne Bosne — da konačno na nekim čašama samo još široki vertikalni rez označuje kako je tu bilo mjesto uspravne vitice (sl. 18). Sve to nalazimo na pastirskim čašama iz sjeverozapadne Bosne.

Skupina od osam drvenih čaša u kolekciji našega muzeja potiče iz Plive u okolini Jajca i čini tipološku cjelinu koja je po obliku s dužom vertikalnom osi i po ovom motivu uspravne grančice najbliža čaši iz Donje Doline. Ipak se ove plivske čaše ne podudaraju u svemu

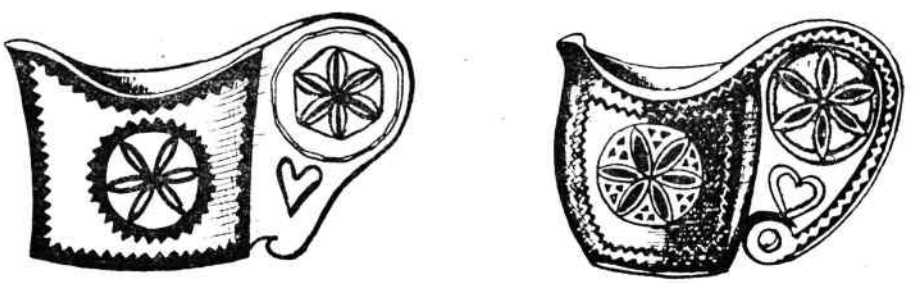
[18] Ibid., str. 66. i d.

sa svojim prototipom kako smo ga eto utvrdili u čaši iz Donje Doline. Prije svega ove su recentne čaše izrađene iz tisovine, a ne iz šljivina drva, kako je to kod većine posavskih čaša. I hvataljka im je drugačija, a ne u obliku kola s plastičnim izbojcima kako to ima čaša iz Donje Doline. Na motiv nazupčane hvataljke ovih bosanskih čaša još ćemo se osvrnuti.

Kolo sa šest krakova kako ga ima čaša iz Donje Doline na recentnim se primjercima ne javlja u ovakvu plastičnu izdanju. Međutim pojednostavnjeni lik šestokrake rozete-zvijezde, toliko poznat na našoj

Sl. 18. Cetiri drvene čaše: a)—d) Pliva kraj Jajca, Bosanska Krajina

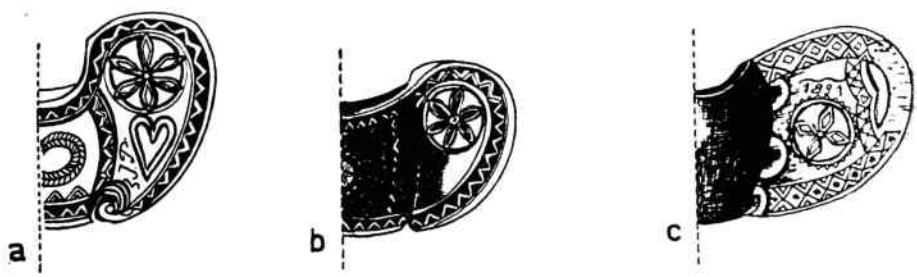

a b

Sl. 19. Dvije drvene čaše: a) Magić Mala kraj Nove Gradiške, Slavonija, b) Pribiševci kraj Našica, Slavonija

folklornoj drvenariji, stalan je pratilac naše pastirske čaše i sasvim je karakterističan baš za ovu našu vrst sa dvije kalote, gdje dolazi u rezanom ukrasu na plaštu (sl. 19) ili na ručici, a tu je često izrađen na proboj (sl. 20). Mada je to jedan od elementarnih crtaćih likova, u našem je ornamentu šestokraka rozeta potisnula predašnje razvijenije motive po onom istom slijedu po kojem se pučki ornamenat nužno razgrađuje u geometrijsko ispunjavanje prostora, kako smo taj proces utvrdili i u razvoju biljne vitice. Pod utjecajem kasnog orijentalnog ornamenta koji je za Osmanlija naslijeđeno likovno dobro sasušio i pretočio u šablonsko ponavljanje, rozeta-zvijezda izvodi se shematski pomoću šestara pa u našim planinskim krajevima taj motiv

dobiva naziv *pergelj*, šestar. U plošnomu ornamentu složena rozeta prelazi u ukrasnu mrežu, koja se na kepčijama javlja na onoj varijanti na kojoj se segment pod grlićem razvio u naglašeni dekor. Tu je pergelj složen u ornamenat koji u našim južnim krajevima nosi naziv *pergelj od sedam pergelja* i koji još čuva negdašnje magijsko značenje drevnog simbola kolo-zvijezda-sunce.[19] Na čaši iz Donje Doline motiv kola ponavlja se i na dnu. Tu je u ranom izdanju izrezbarena osmero — odnosno šesnaesterolista rozeta (sl. 21 a). Na istom je mjestu ovu razvedenu rozetu na recentnim primjercima također zamijenio pergelj (sl. 21 b-d). Ali da se i u tom vidu dugo znalo za nekadašnje magijsko značenje, vidi se po tom što je na nekim primjercima opisane grupe iz Plive na dnu čaše urezan pentagram, poznati apotropejski znak.

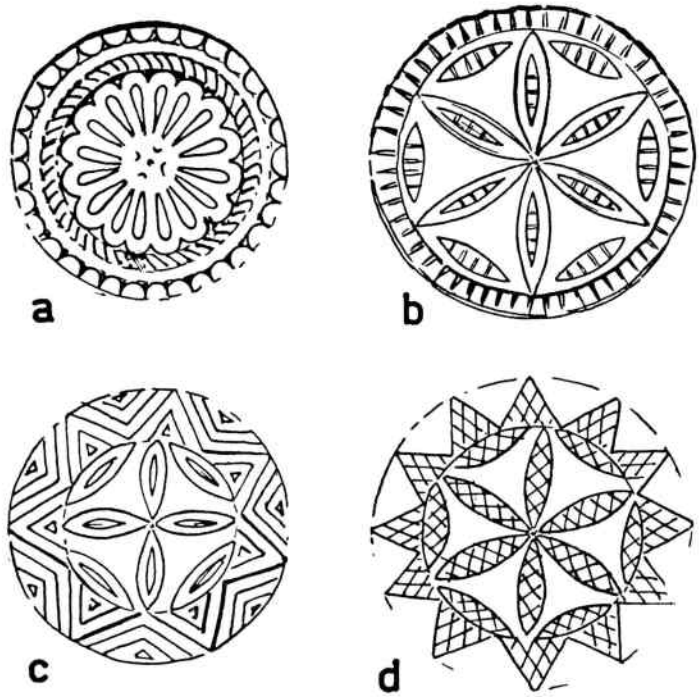
Sl. 20. Ručka na drvenim čašama: a) i b) Seoca kraj Nove Gradiške, Slavonija, c) Pribiševci kraj Našica, Slavonija

Rubove i bridove te završetke ukrasnih ploština na obje kalote na našim drvenim čašama redovno prati narovašena traka-vrpca (sl. 22). To je drugi ukrasni elemenat izveden urezivanjem na površini ovih predmeta. Taj sporedni i na prvi pogled neznatni ukrasni dodatak ipak ne smijemo previdjeti i izjednačiti s najjednostavnijim rovašenjem u drvu. Šta više, naći ćemo da je upravo ova rovašena traka tako karakterističan pratilac naših sitnih drvenih predmeta da po njem ova kategorija našeg folklornog inventara dobiva svoju završnu stilsku ocjenu, kako ćemo se na to još vratiti.

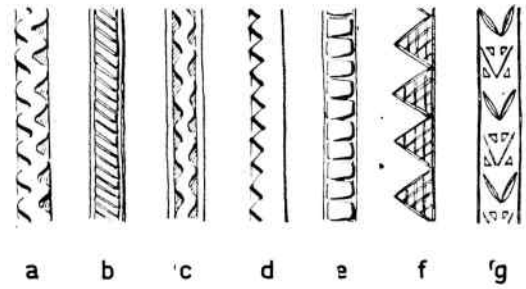
Upoznavši tako pojedine elemente u konstrukciji i ukrasu naše recentne pastirske čaše, promotrit ćemo s ovog stanovišta čašu iz Bitelića.

U prvom redu zanima nas oblik ove čaše. I ona pripada opisanom tipu s konstrukcijom u vidu dviju kalota. Osnovne varijante ovoga tipa zadane su s položajem duge osi svoje jajolike posudice. U većini primjeraka ta je os vertikalna kako je to kod čaše iz Donje Doline, a i kod brojnih kepčija u našem muzeju. Manji dio naših drvenih čaša ima horizontalno položenu dužu os predmeta, a takva je i čaša iz

[19] M. Gušić, Tumač itd., Zagreb 1951, str. 158.

Sl. 21. Ornamentirano dno na drvenim čašama: a) Donja Dolina kraj Bosanske Gradiške, Bosanska Posavina, b) sjeverna Hrvatska, c) Sirač kraj Daruvara, sjeverna Hrvatska, d) Rovišće kraj Bjelovara, sjeverna Hrvatska

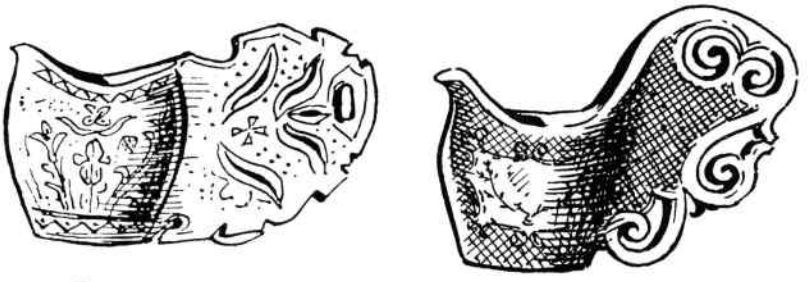

Sl. 22. Narovašena traka na drvenim čašama: a) Bitelić, Cetinska Krajina, Dalmacija, b) Donja Dolina kraj Bosanske Gradiške, c) Nova Gradiška, Slavonija, d) Magić Mala kraj Nove Gradiške, e) Slavonija, f) Laminci kraj Bosanske Gradiške, g) Slavonija

Bitelića. Ipak koristan prostor ovih odugoljastih čaša u pravilu je kružnog ili neznatno eliptičnog prereza, kako smo to našli i na ovom našem predmetu. U opisu ove čaše vidjeli smo da je posudica tretirana kao da se doista sastoji od dviju polovina, sastavljenih po položenoj simetrali pa je prividni sastav tih dviju kalota još jasno označen onim pascem na vanjskom obodu predmeta. Na recentnim primjerci-

ma, međutim, zatekli smo samo ostatak ovog elementa, što ipak govori da je taj elemenat prividna sastavljanja bitna pripadnost ovog tipa drvene čaše. Po ovom elementu, a po tom i po svojoj osnovnoj konstruktivnoj zamisli, čaša iz Bitelića tipološki, a s tim ujedno i razvojno, stoji pred svim ostalim primjercima prenosne drvene čaše. Da to potanje obrazložimo.

Iz tijela posudice kako smo je opisali njezina je hvataljka izrasla kao nužni nastavak, upravo kao funkcionalno produženje zadanoga ovala ove čaše. Analognu hvataljku našli smo najčešće zastupanu na recentnim kepčijama kao varijantu oblikovanu u uzdignutom zavoju. Ipak je znatna razlika u tom kako je likovno izvedena hvataljka kod čaše iz Bitelića i kod naših ostalih primjeraka. Iako kod recentnih

Sl. 23. Dvije drvene čaše: a) Slavonija, b) Sibinj kraj Slavonskog Broda, Slavonija

čaša u zavoju uzdignuta ručica također služi kao hvataljka pa i za provlačenje uzice, ipak je na svim tim predmetima ovaj njihov dio shvaćen već kao izrazito dekorativan elemenat. To se vidi i po tom što takva razraštena ručica osim ukrasa na proboj i narovašenih bridova često nosi i suviše bujni plošni rez. U toj hipertrofiji, hvataljka na nekim primjercima ispada iz stilske cjeline ovog tipa kepčije i prelazi u nemotivirano prevladavanje nad čitavim predmetom (sl. 23). Takva velika hvataljka odgovara jedino potrebi formalnog dekora pa je u tom zadržan samo onaj prazni okvir koji je na čaši iz Bitelića prisutan svojim punim životnim sadržajem. Tu je ručica sasvim bitan dio čitava predmeta po njegovoj sadržajnosti, a i po nužno obrazloženomu prikazu ove likovne cjeline. Našli smo kako se iz svake od njezinih dviju kalota produžen i uzdignut zavoj nastavlja nalik na list, pa je dvojno značenje sačuvano i u ručki i u tijelu posudice. I ona žljebasta udubina, u kojoj se sastaju prividni nastavci obiju kalota, ukazuje na to da je ručica shvaćena kao dva simetrična lista ili pera, produžena iz tijela posudice. Jednom riječju, autor ove čaše smatrao je ručku potrebnim nastavkom posudice, ali ne zbog dekora

nego zato što su posudica i njezin nastavak u njegovoj predstavi ostali sliveni u svojoj nedjeljivoj cjelini. Očito je nosiocima tog predmeta u toj cjelini bio prisutan određen sadržaj. Pokušat ćemo utvrditi taj sadržaj, jer su ne samo oblik nego i primarna služba takve posudice svoj početni impuls primili upravo po tom sadržaju. No još prije nego pređemo na to pitanje, upozorit ćemo da i po ovom elementu hvataljke, čaša iz Bitelića tipološki i razvojno stoji kao rani prototip onih naših prenosnih drvenih čaša, kojima je hvataljka oblikovana u zavojitoj uški, sve do posljednjih deformiranih ostataka toga motiva.

Odavna se čovjek naše civilizacije odvikao od toga da u svoj svakodnevni pribor polaže svoje refleksije i da tako u svaki pa i neznatan predmet svoje upotrebe ulaže metafizički smisao. Zato mi danas ne poznamo one zakonitosti po kojoj su u davna vremena stvari služile čovjeku. U borbi za opstanak, u svijetu koji je sav napučen projekcijama čovjekova straha i njegove uporne težnje za održanjem, osnovni impuls svih ljudskih akcija izvire iz potrebe da čovjek za se privoli moćne sile koje vladaju izvan njegova dohvata. U tom se okviru rađaju čini, obredi i žrtve, koji se već na pomolu društvenih odnosa slijevaju u postojane forme, u obredne formule. U riječi, glasu i pokretu nastaju formule prizivanja, molbe i zaklinjanja, ukratko formule onih obreda u kojima čovjek saobraća s nadnaravnim silama. Uporedo s tim čovjek je formulu svojih apstraktnih težnja nastojao i materijalno oblikovati, polažući u to najbolji napor svog stvaralaštva. Za epske pjesme južnih Slavena istraživači američkog pravca, u prvom redu M. Parry i A. B. Lord, postavili su teoriju o postojanosti drevnog izraza proizašla u društvenim praodnosima i oformljena u arhaičnim kulturama, a održana do danas u vidu stajaćih likova, govornih obrata, poetskih ukrasa, jednom riječju formula po izrazu Lorda.[20] Analognu zakonitost protegnut ćemo i na kategoriju materijalnih predmeta. U agrafičnom društvu, koje ne pozna monumentalne umjetnosti, stvaralaštvo ostaje anonimno, a lični pribor i predmeti dnevne upotrebe postaju nosioci određenog duhovnog sadržaja. Materijalno oformljenje gotovo svakog od tih predmeta bit će uslovljeno upravo tim animističkim sadržajem pa tako svaka stvar progovara o svom značenju već samim svojim oblikom, odnosno svojom formalnom stranom. Zato oblik takva predmeta zadržava svoje značenje i tada kad je kasnije prvotni smisao izgubljen i zaboravljen. Oblik stvari sam po sebi, odnosno njegovi pojedini elementi ostaju i dalje nosioci formule prvotno u njih položene, oni sami po sebi postaju formula. U svojim kasnim derivatima ta formula još uvijek ukazuje na prvotno postojanje nekad životnom nuždom zadanog sadržaja, a tim ujedno i na porijeklo one transcedentalne predodžbe koja je primarno bila uložena u oblik i službu nekog predmeta. Tačnije, u toj je formuli

[20] A. B. Lord, The Singer of Tales, Cambridge Mass. 1964, str. 30. i d., s odnosnom literaturom.

zaostao onaj duhovni smisao koji se prvotno poslužio oformljenjem nekog predmeta da bi time zadobio svoju konkretnu obrednu funkciju.

Po zakonu prenošenja agrafične predaje i tada kad je prvotni metafizički sadržaj već odavna izgubljen, usvojena se formula ponavlja do te mjere da sama po sebi zadobiva opravdanje u obliku kojem se više ne zna za prvotni sadržaj. Nosioci tog pribora prenose elemente u ustaljenu oblikovanju jednako kao što se prenosi i usmena predaja unutar agrafičnoga kolektiva. Ako u materijalnom oblikovanju nekog predmeta upoznamo taj njegov sadržaj, odnosno formulu u kojoj se sadržaj staložio, doznat ćemo ujedno i nekadašnju društvenu ulogu tog predmeta. Pokušat ćemo na drvenoj čaši iz Bitelića iznaći njezin prvotni sadržaj, odnosno upoznati njegovu formulu.

U tom će nam pomoći sama sirovina, odnosno drvo iz kojeg je izrađena većina naših kepčija pa i ova čaša iz Bitelića. Našli smo da je to drvo domaće šljive, ove toliko poznate voćke u svim našim župnim krajevima. Nije tek slučaj da su gotovo sve drvene čaše u našoj muzejskoj kolekciji izrađene od šljivina drva, dok inače za sitne drvene predmete u našem pučkom drvorezbarstvu najviše služi lipa, topola, joha i orah pa i tvrda javorovina i drvo od divlje kruške, a u planinskim krajevima i tisovina, kako smo našli na čašama iz Plive.[21] Mora, dakle, da je šljivino drvo uključeno u negdašnji sadržaj prenosne čaše pa je i taj elemenat ušao u tradicijom održanu formulu. Doista pružanje napitka gostu namjerniku, žednom putniku ili prijatelju u svojoj je prvotnoj akciji obredni čin, kako se uostalom u toj osnovnoj funkciji dobrodošlica u našem kulturnom krugu održala od Odisejevih vremena do naših dana. Ali dok je za takav obredni napitak u Sredozemlju služilo vino, u hiperborejskim stranama bilo je i drugih napitaka. Jedan od njih još danas daje domaća šljiva. Šljiva je već i prije oplemenjivanja, u osvitu višeg poimanja postala nosiocem apotropejskih svojstava i sredstvom za vršenje magijskih čina. Samonikle su vrste iz tog roda, Prunus spinosa L. i Pr. insititia L., *bijeli glog, crni trn, trnina, trnula* iz grmolike vegetacije u praevropskoj preriji rano ušle u trnovitu živu ogradu, otkuda i danas naš *trnac* okružuje kuću i dvorište, ali oplemenjena voćka u antički svijet dolazi s Bliskog istoka, gdje u kavkaskom podgorju Pr. domestica L. dosiže i 1.300 m nadm. visine.[22] I zapadna obala Crnoga mora sa svojim širokim zale-

[21] J. Eisner, Devínska Nová Ves. SAVU, Bratislava 1952, str. 301, od mnogih drvenih vedrica u tom nalazištu za jednu se moglo utvrditi da je sastavljena od tisovih dužica. Upor. i nalaz tisovine u Švedskoj iz IV st. n. e., ibid., bilj. 97. — Iz vlastitih opažanja u dinarskoj regiji znam da tisovina služi u magijske svrhe, tako se npr. djeci vješa ili prikapča na odjeću amajlija »*tisov krstić*«, mala okrugla pločica od tisovine s pergeljem i sl.

[22] V. Hehn, Kulturpflanzen und Haustiere itd., Berlin 8 1911, str. 382 i d.; J. Kovačević, Šljiva naša najvažnija voćka, Priroda LIV, 2, Zagreb 1967, str. 41—43.

đem rano je postala drugi zavičaj ovog stabla, kojeg opojni sok dobro poznamo.[23] Prastara riječ *kom*,[24] koja je u evrazijskim nizinama prešla na različito, ali svagda opojno piće, kod nas se zadržala u fermentaciji šljive, otkuda se s istim značenjem prenosi i na uzavreli ostatak zaostao od vinskog samotoka. Uz šljivovicu i čaša sama kao predmet ulazi u obredni čin pa s ovakvom čašom od šljivina panja iz svoga trnaca domaćin dočekuje gosta i prinosi žrtvu ljevanicu na kućnomu ognjištu.

Uloga čaše kao libacione patere i po tom kao vladarskog atributa u arheološkim se nalazima može utvrditi tek posredno. Ali za rano doba u pontsko-kavkaskom prostoru o službi kultne zdjelice svjedoče obje legende o postanku skitskog naroda, kako to donosi Herodot.[25] U obje varijante skitski heroj eponim i praotac Kraljevskih Skita prima čašu kao božanski dar i to u onom priboru koji ostaje narodna svetinja Skita, jednako cijenjena kao *kraljevska ognjišta*[26] i *grobovi kraljevskih pređa*.[27] Ipak i skitsko-helenska varijanta i pored Heraklova imena ima sve značajke indigenog porijekla. Tu je zlatna čaša u vezi s pojasom, pa je zlatna čaša sastavni predmet na onom pojasu koji se nosi na način značajan upravo za Skite-ratnike. Kao da bismo u tom Herodotovu opisu[28] mogli naslutiti daleki praoblik onog pojasa s privjescima koji će kasnije u seobi naroda postati značajan atribut nomadskih konjaničkih naroda.[29] Izraz naime ἐπ ἄκρης τῆς συμβολῆς[30]

[23] Jedno od najranijih svjedočanstava o korištenju alkoholnog destilata, iako neodređene vrste kao o pučkom napitku Slavena daje ćirilski napis na glinenoj posudi iz X st., V. Mošin, Najstarata kirilska epigrafika, Slovenska pismenost, Ohrid 1966, str. 40.

[24] Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU V, Zagreb 1898—1903, str. 231, s. v. kom., među ostalim i »...kad se šljive metnu u kacu pa prevru, onda se to zove kom.«

[25] Herodot IV 5; W. Brandenstein, Die Abstammungssage der Skythen, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 52, 1953, str. 183. i d.

[26] Herodot IV 68.

[27] Ibid. IV 127.

[28] Herodot IV 9.: »Kad vidiš da su sinovi odrasli, učini ovako... koji od njih bude ovaj luk ovako natezao i ovim se pojasom ovako opasivao, onoga učini stanarom ove zemlje...« Akcenat toga naloga leži na *ovaj* i *ovako*, tj. na drugi način nego što to čine ostali narodi. Skiti dakle tako posebno natežu luk i na osobit sebi svojstven način opasuju se pojasom o kojem je ovješena i čaša.

[29] N. Fettich, Bronzeguss und Nomadenkunst, Skyfika 2 Prag 1929, str. 66. i d., sl. 3—6. — Upor. i pojas u nalazu Kunágota, László, o. c., str. 261, t. 59. i sl. 79. 1; dalji razvoj pojasa ibid., str. 263, sl. 80. et pas. — O pojasu turskih nomada u Aziji; V. J. Raspopova, Pojasnoj nabor Sogda VII—VIII vv. Sovjetskaja Arheologija 4, Moskva 1964, str. 78—91, posebno o pojasnom priboru sa značenjem ranga, ibid., str. 90.

[30] Herodot IV 10.: »...τε καί τόν ζωστῆρα ἔχονται ἐπ' ἄκρης τῆς συμβολῆς φιάλην χρυσέην «, Musić prevodi: »...pojas na kojem je na gornjoj strani spone bila zlatna čaša«, očito ne ulazeći u odnos između tog pojasa, njegova znaka, znamenja, ukrasa i ove čaše. »ἡ συμ ολῆ« ovdje može doista biti »znamenje«, sli i spona na pojasu (zaponac, predica, kopča pa i ploča),

možemo razumjeti jedino tako da je čaša bila pričvršćena, zapravo ovješena »na vrhu«, na kraju nekog metalnog »znamenja«, ukrasa, ploče ili kopče, kako je takav kovni pribor na pojasu poznat iz kasnijih nalaza. Kao i ostali pribor na nomadskom pojasu, to je mač i tobolac za strelice, koji uz stvarnu službu oružja ima i značenje vladarskog ranga[31] i zato ga vlasnik nosi u grob kao i svog konja, ženu, roba i drugo što mu po rangu pripada u ovom i onom drugom zagrobnom životu, tako i čaša, koja služi i za piće, ali i za žrtvu ljevanicu, spada u pogrebni pribor, još više po toj svojoj drugoj službi, dignutoj na hijeratski čin. Rekli smo kako Herodot navodi da »po ovoj čaši i danas Skiti nose čaše o pojasima«,[32] pa je dakle i pored vladarskih patera-posudica putna čaša bila kod njih u općoj upotrebi. Samo dok je čaša u višem društvu bila od skupocjene kovine i umjetnički izrađena, čaša svakog drugog vojnika-pučanina mogla je bez sumnje biti samo drvena. Ali i u ovom skromnom izdanju prenosna je čaša zadržala istu službu kao i ona u društvenim vrhovima. Kao što se vladar njome služio pri vršenju obreda na »kraljevskom ognjištu« tako je svaki starješina prinosio žrtvu na ognjištu svoga roda, a za to ga je u životu pratila njegova čaša, ovješena o pojasu, kako je donedavna služila naša pastirska kepčija, i nakon što je njezina obredna služba već odavna zaboravljena.

Mada su obje kategorije prenosne putne čaše, one iz vremena seobe naroda i naše recentne drvene kepčije, u biti isti pribor, ipak između obje grupe postoji razlika ne toliko po sirovini — metal i drvo — koliko po obliku. Zlatne i srebrne prenosne posudice iz epohe seobe naroda[33] sve su okrugle, polusferične, a naše su drvene kepčije tipična eliptična oblika, dobivena od dviju simetričnih kalota. Gotovo da bismo pravilnu glatku polukuglu, kakve su npr. tri zlatne čaše iz Albanije, mogli uporediti s čašom-posudom od ljudske lubanje.[34] I u tom možemo poći vremenski unazad, kad je u davnini narodima na evrazijskom prostoru ljudska lubanja kao magijski predmet bila

jer je na toj sponi mogla biti prikazana tamga-plemenski znak, upor. László, o. c., str. 165. i d., ali ne može se zamisliti da bi neka čaša bila »na gornjoj strani spone«, kopče ili ploče na pojasu, nego ovo »ἐπ' ἄκρης« može se razumjeti samo »na vrhu, na kraju« nečega, odnosno ove »συμβολῆς« koja se može tumačiti kao spona, kopča, ali i kao neka druga metalna oplata na pojasu, koji je elementarno morao biti kožnat.

[31] László, o. c., str. 291; A. Alföldi, Antike Darstellungen ect, Folia Archaeologica III—IV, Budapest 1941, str. 6—10, govori o čaši kao simbolu uzajamne ponude i vladarske oznake kod turanskih i mongolskih naroda s refleksima u kineskom dvorskom ceremonijalu, ali pušta s vida mnogostruku obrednu službu čaše i uopće posude za tekućinu u indoevropskih naroda, iz kojeg složenog kompleksa Rostovcev izdvaja simboličku funkciju čaše-patere na pontsko-iranskom prostoru, M. Rostovtzeff, Iranians and Greeks in South Russia, Oxford 1922, str. 104. i d., str. 336, 338. et pas.

[32] Herodot IV 10.

[33] V. bilj. 13.

[34] László, 1. c.

ili pobjednički trofej ili kao lubanja predaka manistička porodična relikvija.[35] Herodot zna za oba postupka u njemu dohvatnom skitskom prostoru,[36] a gotovo tisućljeće kasnije čaša-lubanja služi germanskim pobjednicima.[37] Ali u prednjoj i središnjoj Aziji polusferična je zdjelica odavna tako obična da je i osim svog visokog kultnog izdanja služila i kao jednostavna glinena pučka posuda pa i danas još služi kao putna prenosna zdjelica. Za helenizma, u živoj izmjeni dobara između Istoka i Sredozemlja, takva je okrugla čaša kao orijentalni donos bila toliko poznata u Grčkoj i Joniji da je po jednom od lokalnih središta proizvodnje dobila ime megarske čaše.[38]

Bitno drugoga oblika od polukugle, naša drvena čaša prividno sastavljena od dviju kalota, ne može poticati od polusferične zdjelice pa njezin prauzor moramo drugdje tražiti. No na svaki način taj jednostavan pučki pribor imao je, kako rekosmo, istu službu kako je takva skupocjena posuda služila u visokom društvu. Šta više, u autarkičnom je snabdijevanju patrijarhalnoga domaćinstva ovakav pučki predmet nužno ostao povezan sa svojim prauzorom, sigurno tješnje nego analogna dvorska patera. Jer dok je tu žrtvena zdjelica i pored ritualne službe postala ukrasni predmet, znak raskoši i društvenog položaja, ipak je njezina izrada u prvom redu ovisila o stečenomu bogatstvu i rangu njezina vlasnika pa je u ruci zanatlije toreutičara poprimila impulse višeg oblikovanja, drvena je čaša, kako ju je za svoju upotrebu izdjelao vlasnik ili koji bratstvenik, rođak ili susjed poznat kao vješt drvodjelac, zadržala tradicionalni sadržaj i njegovo materijalno oblikovanje, što se produživalo u dugom ponavljanju po zakonitosti prenošenja obreda i njegove ustaljene formule.

Ako dakle u drvenoj čaši gledamo pribor koji je svom nosiocu služio osim za piće doma i na putu i kao obredna posudica, prvenstvena služba ovakve čaše svakako je bila ova njezina obredna upotreba. Čaša iz Bitelića doista mora da je bila u ovako složenoj funkciji. Da ju je njezin vlasnik doista nosio o pojasu, dobro se vidi po tome kako je na stranama izlizana, a i po tome kako je ona rupica na hvataljci istrta i nepravilno izdužena u svom gornjem dijelu, sigurno od toga što je tu rub ove rupice istrošen s onom uzicom, najvjerojatnije s remenom ili oputom, na čemu je čaša visjela o pojasu. To sve pokazuje kako je ova čaša mnogo i dugo služila, bar za života jednoga čovjeka do njegovih zrelih godina, ako ne još i duže. Ali

[35] H. Bächtold-Stäubli, Handwörterbuch des deutschen, Berlin 1929, III s. v. Heiligenschädel, col. 1678. i d.

[36] Herodot IV. 26. i 65.

[37] Bächtold-Stäubli, 1. c. — Za vezu između posude-lubanje i drvene čaše polusferičnog oblika govori i mađarski naziv kapinya (= lubanja) koji uz uobičajeno osmanlijsko porijeklo csanak = čanak služi kao arhaizirani lokalizam u Transdanubiji, Bátky, o. c., str. 2. i 3.

[38] K. V. Trever, Pamjatniki greko-baktrijskogo isskustva, Moskva-Lenjingrad 1940, str. 68. i 69.

sama činjenica da je čaša ušla u pogrebni pribor govori o tome da se njezin vlasnik s osobitom pažnjom odnosio prema ovoj svojoj naoko neznatnoj svojini, jer ju je ponio sa sobom u zagrobni život, očito po istom životnom pogledu po kojem su tako nađene i metalne posudice.

Kao obrednom priboru likovnu i sadržajnu analogiju našoj čaši tražit ćemo u srodnom kulturnom inventaru na onom prostoru gdje smo našli o tome pradavnu tradiciju, a i gdje se prenosna čaša zadržala do naših dana. To su široka prostranstva u zaleđu našeg nalazišta obuhvatajući u to Balkanski poluotok, srednje i donje Podunavlje i one još udaljenije zemlje otkuda je takav kulturni inventar mogao doći u posjed našega čovjeka. Doista na tome širokom prostoru našao se predmet koji je još i sam realistična predstava onog sadržaja koji nalazimo i u našoj drvenoj čaši. To je nevelika brončana posuda u obliku patke, kako je to tumačenje usvojeno u nauci, a koju autori datiraju od 7. do 9. st. (sl. 24).[39] Ova je posuda najvjerojatnije služila kao kadionica, dakle je također imala obrednu službu. O tomu govori i lik magijske ptice. Dok stilizirana glava ima pačji kljun, rep joj je oblikovan onako kako se to javlja u prikazima patke, pijevca, a i mitskog iranskog demona Senmurva.[40] Kao pratilac Ormuzda ovaj je lik simbol svjetla, sile i moći pa se javlja u mazdeističkim prizorima, a i kao česti dekorativni motiv na tkaninama perzijskoga porijekla zadržava svoje simboličko značenje (sl. 25).[41] Motiv vijorećeg pera u krilu ili repu javlja se i u iranskim prikazima pijevca, bilo da je kokot prikazan u divinatorskoj ulozi kao alektor sunca s nimbom i kraljevskom vrpcom, bilo da je čest ukras na perzijskim tkaninama (sl. 26).[42]

[39] Predmet potječe iz zbirke grofa Bobrinskoga, a sad se nalazi u Ermitažu u Lenjingradu. Prvi put je objelodanjen u djelu J. J. Smirnov, Vostočnoe serebro, Stpetersburg (Lenjingrad) 1909. — S izložbe u Münchenu 1910, ušao je u katalog te izložbe, F. Sarre — F. R. Martin, Die Ausstellung von Meisterwerken muhammedanischer Kunst, München 1910, pod br. 2991, I. t. 133; F. Sarre, Die Kunst des alten Persien, Berlin 1923, t. 130 i str. 72, stavlja predmet u VIII—IX st. u sjevernu Perziju ili kavkasko područje. H. Glück — E. Diez, Die Kunst des Islam, Berlin[2] 1925, t. 446. i str. 585.: »Brončana figura (patka) — Perzija ili Turkestan, VII—VIII st. (?). Lenjingrad-Ermitaž. Vis. 0,33 m, duž. 0,38 m; šuplji, profilirani odljev s naturalizirajućim graviranjem detalja, na obje strane simetrično izvedenim. Glava i rep pomični, prsa i leđa na po jednom mjestu prošupljena, noge dolje otvorene, kljun zatvoren. Kao upotreba moglo bi se pomišljati na akvamanil, ali mnogi otvori, koji se ne mogu protumačiti za ulijevanje i izlijevanje, ne dopuštaju ovo tumačenje. Po sadašnjem obliku moglo bi se prije zaključiti na vrst kadionice koja propušta pare na više mjesta. Vrijeme i mjesto postanka moraju se uzeti upitno.« — M. M. Đakonov, Bronzovy vodolej itd., III Meždunarodnyi Kongress po iranskomu isskustvu i arheologii, Moskva-Lenjingrad 1939, str. 45, spominje ovaj predmet i datira ga u VII—VIII st. prema navedenom katalogu izložbe u Münchenu ili u IX st. prema Kühnel, Islamische Kleinkunst.

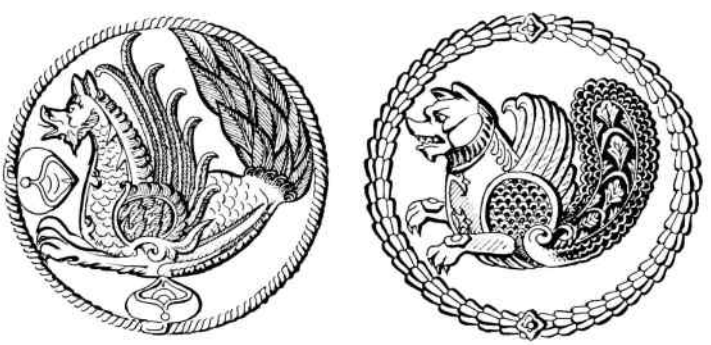
[40] K. V. Trever, Senmurv-Paskudž, sobaka-ptica, Lenjingrad 1937.

[41] N. P. Kondakov, Očerki i zamjetki po istoriji srednjevjekovnago isskustva i kuljturi, Praga 1929, str. 29; Sarre, o. c., t. 94. i 95. i str. 141.

[42] Kondakov, o. c., str. 333. i d., te sl. 96. i 97.

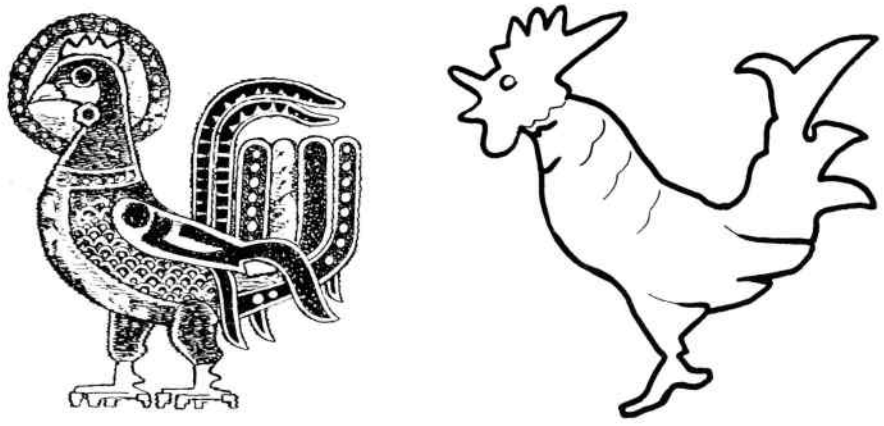

Sl. 24. Brončana kadionica u obliku patke, po Glück-Diez, Die Kunst des Islam

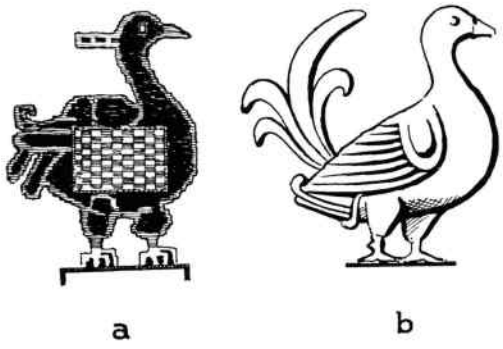
a b

Sl. 25. Iranski prikaz demona Senmurva: a) srebrna zdjelica, b) reljef s tekstilnim motivom, po Sarre, Die Kunst des alten Persien

a b

Sl. 26. Iranski prikaz pijevca: a) tekstilni motiv, po Kondakovu, Očerki i zamjetki, b) grlić na brončanom vrču, po Sarre, Die Kunst des alten Persien

a b

Sl. 27. Iranski prikaz patke: a) tekstilni motiv, b) reljef s tekstilnim motivom, po Sarre, Die Kunst des alten Persien

Ali četiri karakteristična pera u repu ima i sveta iranska patka, zapravo patak, stalno prisutan u scenama carskog lova i paradiza, otkuda također ulazi u tekstilne motive (sl. 27).[43] Brončana patka-kadionica ima takav rep. Sa svake su strane simetrično uzdignuta četiri pera od kojih su tri slabija, dok se četvrto, ono glavno, povija u nadvišeni zavoj. U poredbi s brončanom patkom-kadionicom, Sarre upućuje na analogan prikaz patke na jednoj sasanidskoj srebrnoj zdjelici (sl. 28).[44] Od

[43] Ibid., str. 330. i sl. 94. i 95.

[44] Sarre, o. c., str. 72. — Pharmakovsky u izvještaju za god. 1913, Beiblatt Archäologischer Anzeiger uz Jahrbuch des kais. deutschen Archäologischen Institutes 29, Berlin 1914, str. 291.: »Daleki sjever (Permska gubernija) u ovoj je godini dao jedan lijepi nalaz, to je sasanidska srebrna zdjelica s prikazom ptice, koje se ističu u plošnom reljefu na pozlaćenoj pozadini u ornamentalnim krugovima. Među njima su rasuti listići bršljana.«

sedam ptičjih likova, tri su patke, od toga jedan ptičji par predstavljaju patke s četiri pera u repu, onako kako smo to našli i na prikazu tekstila. Mora dakle da je takav lik patke u iranskoj ikonografiji imao određenu ulogu, iz koje je prešao u ornamentalni motiv.

Ali uporedba između patke-kadionice i čaše iz Bitelića poklapa se u još jednom elementu. To su ona četiri izbojka na obodu ptičjeg repa. Ti su izbojci sasvim jasna predstava o četiri čvora koji donose sreću i ispunjenje želja, kako se to o *gumbu-čvoru* održalo kod nas u pučkom praznovjerju. Ta ista četiri magijska gumba-čvora ima i čaša iz Bitelića (odnosno imala je prvotno sva četiri izbojka). Ali dok su čvorovi na

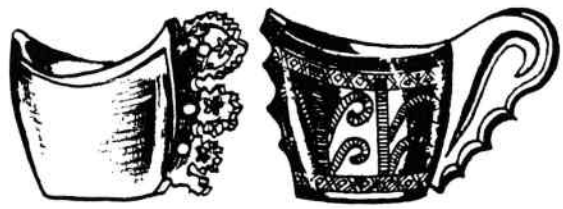
Sl. 28. Sasanidska srebrna zdjelica, po Farmakovskom

brončanomu predmetu već ornamentirani na način šrafiranih listića palmete, na našoj čaši ovi izbojci imaju još izrazitu značajku magijskoga čvora u pradavnom vidu ovoga znaka. Na svakom su naime od tri sačuvana izbojka na obje strane urezane po dvije unakrštene crtice, a upravo takav križni crtež iz najdublje starine predstavlja magijski čvor, čvrsti uzao,[45] onaj znak s kojim se u vradžbini zazivlje privezivanje i učvršćivanje, odnosno dozivanje stalnoga prisustva nečeg u nekom zamišljenom činu, najčešće zazivanje sreće za onoga tko pomoću tog znaka prizivlje moćne sile uza se. U svemu dakle, i pored toga što je raspored pera u vijorećem repu likovno donekle izmijenjen, sadržaj ovoga elementa naše čaše doslovno odgovara onom na figuri patke-kadionice.

Tako smo doznali da se ona varijanta recentne drvene čaše koja ima hvataljku u obliku manje ili veće uške razvila u ponavljanju

[45] O magijskom sadržaju čvora, L. Schmidt, Der Gordische Knoten und seine Lösung. PO iz Antaios I. 4. Stuttgart, str. 305—318.

ove formule ptičjeg repa, kako je oba rana primjerka, patka-kadionica i čaša iz Bitelića, još živo pokazuju. Pa ako u pučku sredinu i nije do kraja uronuo filozofski smisao o patki kao o određenom simbolu u borbi između svjetla i tame, vijoreće pero u našoj je predaji ipak zadržalo svoju pradavnu formulu. No nijedna od ove varijante recentnih drvenih čaša na svojoj uški nema čvora ni nekog njegova ostatka. Po tomu vidimo da su se pojedini elementi ili njihove formule prenosile odijeljeno, ali i to da je nekada moralo biti više prauzora za drvenu čašu, sigurno mnogo više nego što to možemc danas zaključiti prema kasnim predstavnicima ovoga pribora kako ih danas poznamo. Od naših ranih primjeraka ove vrsti poznamo

Sl. 29. Dvije drvene čaše: a) i b) Pliva kraj Jajca, Bosanska Krajina

naime samo ove dvije čaše, onu iz Donje Doline, koja za sada izmiče potanjem datiranju i ovu iz Bitelića koju ćemo pokušati vremenski odrediti.

U čitavu tom pitanju mnogo toga ostat će nepoznato. Dok se npr. zoomorfna simplegma na našim čašama izgubila pa joj ostatak, kako smo vidjeli, samo ponegdje naslućujemo, motiv konjića ostavio je karakterističan oblik izvinutoga grlića, iako za ovaj motiv nemamo utvrđen prototip. Tako i gumb-čvor susrećemo na onoj varijanti čaše iz Plive, kojoj smo prauzor ili bar jedan od ranih predstavnika utvrdili u čaši iz Donje Doline i to i po obliku vertikalne jajolike čaše kao i po motivu kola-rozete, odnosno pentagrama na dnu čaše i, što je najvažnije, po motivu uspravne vitice na plaštu. Pa dok varijanta hvataljke - ptičjeg repa prima na se motiv kola - pergelja, časa iz Plive na svojoj je ručki zadržala motiv gumba-čvora. Jedna od naših čaša doista ima četiri izbojka (sl. 29), a na ostalim prvotni broj četiri već je zaboravljen pa su čvorovi u dekorativnu nizu sad samo ukrasni dodatak, bujnije razrašten nego što to imaju rani nosioci formule broja četiri, brončana patka i naša čaša iz Bitelića.

Tako smo na osnovu analize pojedinih elemenata na recentnim drvenim čašama upoznali njihov drevni osmišljeni sadržaj i utvrdili likovne formule u kojima se taj sadržaj prenosio u predaji, pa smo i u čaši iz Bitelića našli prikaz magijske ptice. Iako je taj lik tu već

reduciran, ipak je to još uvijek ona mitološka predodžba ptice koja je duboko usađena u našu pučku predaju. Ptica, ili je to patka, *utva zlatokrila* naših balada[46] ili ona koja u svom kljunu ili kondiru s izvora nosi živu vodu,[47] preuzela je i likovno isti sadržaj. Već se u dubokoj arhaici lik ptice povezuje s predodžbom o osvježujućem napitku,[48] kako o tome svjedoči rani nalaz posudice s ptičjim likom iz halštatskog perioda u Podunavlju.[49] Poznata je tzv. Nestorova zlatna čaša s dvjema golubicama, a taj se motiv nastavlja kasnije u helenističkoj umjetnosti pa i dalje u ranokršćanskim prizorima, odakle prelazi u široku upotrebu. Od Nestorove zlatne čaše dvije ptice smještene su na samoj posudi ili pored nje. U ukrajinskim i skandinavskim drvenim posudama za piće najčešće su dva simetrična ptičja lika već potpuno srasla s posudom u likovnu cjelinu. To su obično dvije ptičje glave ili uopće dva životinjska lika koji služe kao ručice na takvoj posudi, a čitav niz prelaza u geometrijski ornamenat ukazuje na postepenu apstraktnu stilizaciju sve do virtuoznih bravura u finoj rezbi i proboju. Međutim ova varijanta s dva simetrična ptičja lika različita je od posude — ptice kako je predstavljaju naša dva predmeta, brončana patka — kadionica i čaša iz Bitelića. Tu naime jedna sama ptica nosi napitak, odnosno žrtveni tamjan. Takav motiv posude — ptice obilato je zastupan u norveškom pučkom priboru, gdje se javlja u mnogim varijantama sve od male čaše do dimenzioniranih drvenih zdjela s nekoliko litara zapremine. Od medijevalnih bogato ukrašenih primjeraka[50] do recentnih predmeta koji su još do nedavna služili u puku, takve oveće posude u liku ptice s naglašenom ptičjom glavom, pjetlovim repom i ucrtanim krilima u tijelo posude nalaze se u svim norveškim muzejima sve preko polarnoga kruga, (sl. 30), dok međutim u nomadskom laponskom priboru nema posude u takvu vidu.[51] Ipak takva posuda nije služila za svakodnevnu upotrebu nego se stavljala

[46] M. Hirc, Što je utva zlatokrila narodnih pjesama? Zbornik za narodni život i običaje itd. JAZU XXVI, 1, Zagreb 1928, str. 83. i d.

[47] Spiess, o. c., str. 42—44, naslućuje da bi oblik naše kalotaste čaše mogao imati svoj postanak u ptičjem liku i upozorava na arhaičnu povezanost između simbola ptice i napitka, osobito obrednog.

[48] Ibid., l. c.

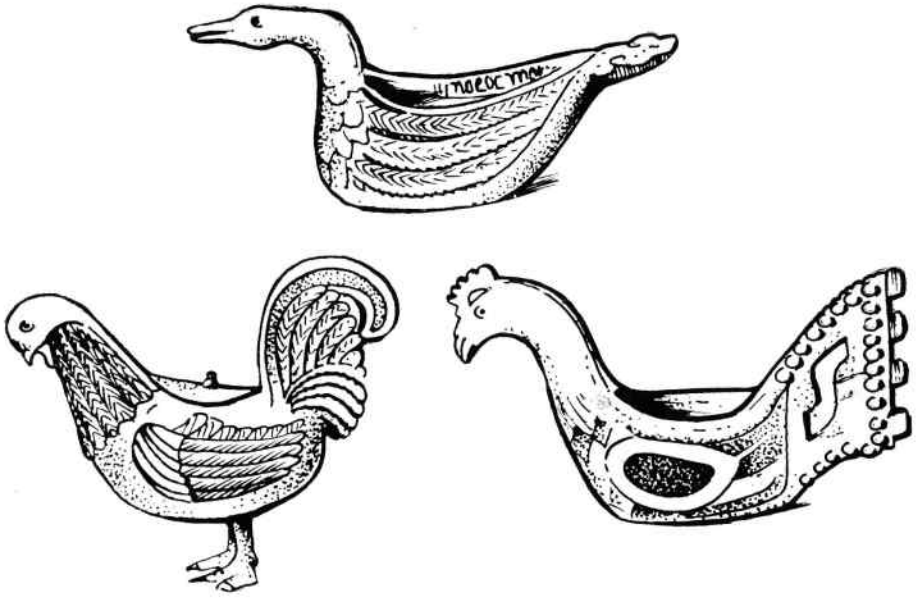
[49] Nalazište Szatmár u Mađarskoj, Hoernes Urgeschichte der Kunst. t; XIV, 9.

[50] Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder III, Oslo 1958 s. v. Drikkekar, col. 313 i d. Slika posude u obliku ptice iz vremena oko 1200. god. col. 317.

[51] Npr. manje posude u posjedu Norsk Folkemuseum u Oslu: inv. br. 711—98, inv. br. 254—06 i inv. br. 277—06, sve tri iz Telemarka; veća posuda inv. br. 1320-97 iz Gudbransdalena; posuda u obliku patke iz g. 1790, inv. br. 115-35; u izložbi u Folkemuseet u Tromdheimu oveća drvena posuda s glavom pjevca inv. br. 1743 itd. — A. Hirsjärvi, Hur de nordiska ölkosorna kommit tell. Fataburen 1947, str. 57—68, slika posude u obliku ptice, str. 65. —Upor. i H. Th. Bossert, Volkskunst in Europa, Berlin 1926, t. IV, br. 5, 6 i 11.

na sto za velikih gošćenja, prvenstveno u svatovima, kad se u njoj posluživalo pivo, omiljeno piće u sjevernim krajevima. U tom dakle ova pučka norveška zdjela u obliku ptice još čuva trag obredne posude, kako joj je bez sumnje bila prvotna funkcija.

Po svom su sadržaju, dakle, oba predmeta patka-kadionica i čaša iz Bitelića u bliskoj funkcionalnoj i likovnoj srodnosti. Ipak je među oba ova predmeta znatna razlika u likovnom podavanju. Dok brončana kadionica još ima plastični oblik ptice, naš predmet pokazuje onaj stupanj oblikovanja kad se u pučkoj primjeni gubi smisao za realistično prikazivanje, a mitološki sadržaj prelazi u svoju apstraktnu

Sl. 30. Tri drvene posude, Telemarken, Norveška, po Bossertu

formulu. Ipak se u tom preoblikovanju prvotni sadržaj nije izgubio nego ga je obredna formula još dugo zadržala živim i misaonim. I u tome ćemo naći razliku između današnjih pogleda i onih koji su uslovili ovakve likovne tvorbe. Kad danas čovjek promatra ovakav predmet, ni ne pomišlja na to koliko je snažan bio ulog duhovnog doživljavanja koji je ostvaren u odgovarajućem materijalnom oformljenju. Mi ni ne naslućujemo više s kakvim se psihičkim emocijama povezivao ovakav pribor pa se zadovoljavamo time da u folklornom predmetu tražimo samo estetsko zadovoljenje. Ali negdašnjem tvorcu i nosiocu ljepota predmeta imanentna je njegovu ostvarenju dok su razlog postanka i službe uvijek bili zadani metafizičkim sadržajem uloženim u takav predmet. Taj se sadržaj sastojao u stalnom

prizivanju moćnih sila koje su svagda prisutne u asocijacijama pojedinca i društvene cjeline, jer je na tom stupnju animizma tim predodređen svaki ljudski čin i pokret.

To je sadržaj i čaše — ptice iz Bitelića. U poimanju svog nosioca ova je čaša zadržala lik magijske ptice i ovo svoje puno značenje i pored reduciranog realizma i prelaženja u likovnu apstrakciju. I ovo je gledanje danas nama nepoznato, a ipak je ono živjelo u našem narodu sve do današnje životne prekretnice. Još je u mojoj generaciji seoska tkalja u uzorku svoje kličane pregače gdje gradski čovjek vidi samo romb i njegove složenice, ona sama vidjela žive likove, *ovčicu, konjića, pticu, jabuku* ili *cvijet*, a tek je zaboravljene formule nazivala općim riječima kao *zvrk, kolešce* ili jednostavno *šara*. Čitav je taj svijet još živio u njezinoj mašti, a sve to obredno zadano u stajaćim formulama za svaku životnu situaciju i nužno prisutno u agrafičnom govoru svih tih stvari. Svaki pojedini lik, svaka šara i boja, njihov međusobni raspored, sve je to sadržavalo nepisanu, ali čvrstu normu određenu običajem koji je bio nepokolebiv zakon agrafičnoga društva. Taj odnos prema ličnom priboru po kojem je predmet bio nosilac misaonih predočaba, a po kojem su svakom predmetu služba i oblik zadani s tim uvijek prisutnim sadržajem, mi danas više ne poznamo, u mnogome ni ne priznajemo pa kod folklornih predmeta vrednujemo samo formalni vizuelni efekat, a gubimo iz vida njihovu negdašnju suverenu društvenu funkciju.

Takav agrafični obredni sadržaj ima i ova drvena čaša — ptica iz Bitelića. To je još uvijek živa predstava ptice, da li patke ili pijevca ili je to već eklektična kontaminacija pojedinih magijskih formula iz ovoga kruga. To je magijska ptica koja vlasniku osigurava moć i sreću i koja mu daje pravo na vršenje obreda, na održavanje onog ritualnog okvira u kojem se postojano odvijao život njegov i njegove uže zajednice. Zbog toga čaša prati svog vlasnika u grob. Jer i tu će domaćin i dalje ostati izvršilac obreda pa će u predstavi svojih potomaka s ostalim precima uvijek iznova prisustvovati paljenju krijesa i vatre na ognjištu i donošenju žrtve, kako to budu održavali njegovi potomci preuzevši simbole i formule naslijeđene u dugom lancu postojanja roda i plemena.

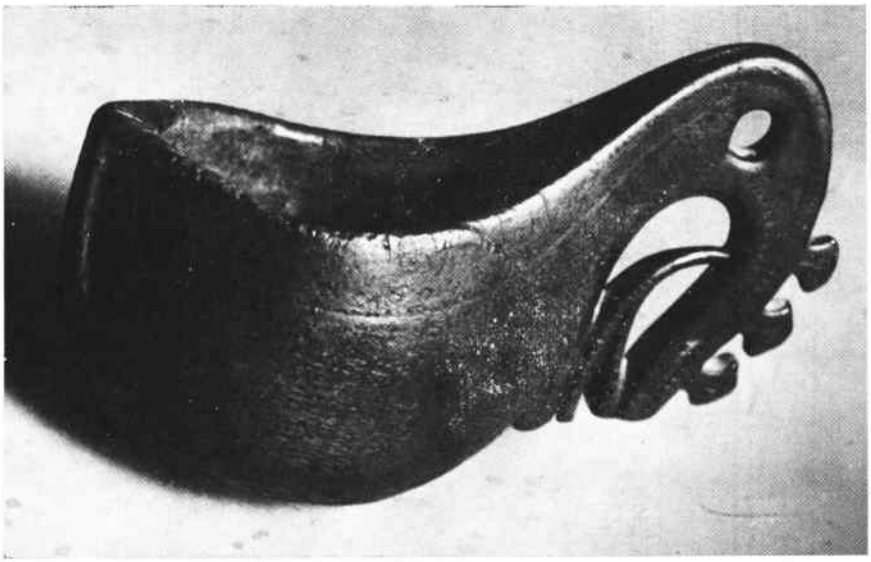
Sve nas to uvodi u onaj vremenski raspon i na onaj prostor gdje se ovo životno naziranje moglo materijalno pretočiti u zadane likove, ponesene tradicijom. Nije lako taj prostor imenovati jednim geografskim nazivom, da li negdašnjim ili sadašnjim, jer je to prostor koji u vremenski određenu slijedu obuhvata zemlje od srednjeg Podunavlja i obala Ponta preko kavkaske podgorine na iransku visoravan pa i dalje u one negda bogate i plodne krajeve na dodiru sa stepom i pustinjom unutrašnje Azije. Više će nas zadovoljiti ako sav taj prostor označimo po karakteristikama njegove kulturne ekumene. To je naime ona široka regija na kontaktu stepe i poljodjelskih, tačnije

Biteličko Polje

Humke na rubu Biteličkog Polja

Drvena čaša iz Bitelića, Etnografski muzej u Zagrebu, inv. br. Et 16498

Drvena čaša iz Bitelića viseći, vidi se napuklina u drvu

vrtljarski obrađivanih površina, regija u kojoj kao osnovni životni okvir vlada zakon simbioze između sesilnog poljodjelca i vagilnog nomada stočara,[52] kako to već Herodot donosi opisujući složene odnose Skitije svoga vremena.[53] U tom okviru sesilno pučanstvo stalan je davalac potrebnih dobara, a pokretni nomad ta dobra prometće i stavlja na višu razinu društvenih potreba.[54] U toj su ekumeni nastali i razvili se oni religiozni sistemi kojim je korijen u dualističkom sukobu između dobra i zla, svjetla i tame.[55] Iz ovog naziranja i magijskog prizivanja nadnaravnih sila izdvojili su se pogledi koji su kao društvena nužda urasli u široke pučke redove ušavši tako u predaju moćnog potomstva ove ekumene.

Čaša iz Bitelića ima svoje porijeklo u ovoj kulturnoj ekumeni. Taj je predmet i sam još nosilac ovih idejnih asocijacija i očito je svom vlasniku tako služio. Tim je ujedno određen vremenski i prostorni raspon stvarnoga postanka ovog predmeta. Njegov je nosilac bio jedinka u društvu koje je i samo posjedovalo pontsko-kavkasko-iranske kulturne vrijednosti. Na području gornjeg toka rijeke Cetine takvo je društvo moglo biti prisutno u doba seobe naroda i to u vrijeme kad je migracioni talas ovamo doveo Avare, a uporedo ili nešto kasnije i ostale narode srodnog društvenog ustrojstva, mada drugog jezika i druge etničke pripadnosti.

U tumačenju arheološke građe iz vremena seobe naroda na širem području srednjeg Podunavlja općenito je usvojeno mišljenje da se uporedo s građom istočnogermanskih naroda u neprekinutom nizu javlja građa kojoj su nosioci nomadski narodi mongolskog i turskog porijekla. Po tome se kriteriju svi nalazi sa značajkama konjičkih nomada od 2. pol. VI do u 2. pol. IX st. pripisuju odreda Avarima kao vidnim nosiocima vlasti u tome razdoblju. Zna se, međutim, kako u velikoj seobi naroda već od prvih pokreta sudjeluju različiti narodi u veoma složenim odnosima, tako složenim da i pored ozbiljnih napora kojima historiografija nastoji osvijetliti razvojne tokove u etničkom formiranju naroda u ovom dijelu Evrope, ipak u tom poslu ima još znatnih proturječja. Ali ne proističu teškoće jedino iz nedostatka pisanih izvora ni iz samih mada tamnih pitanja, nego prije svega iz toga što se s različitih stanovišta pristupa ovim problemima. Šta više, sada je, u naše dane, emocionalna zasićenost nacionalizmom pa čak i pretjeranim šovinizmom tolika u čitavu svijetu da se u teškoj

[52] G. Vernadsky, On the Origins of the Antae. PO iz Journal of the American Oriental Society, 50. l., str. 63. i 64.

[53] Herodot IV pass.

[54] L. Tolstoj — N. Kondakov, Russkija drevnosti etc., St. Petersburg (Lenjingrad) 1897, str. 25. et pas.

[55] R. Ghirshman, L'Iran des origines àll'Islam, Paris 1951, str. 140, gdje autor porijeklo suprotnosti između dobra i zla izvodi iz činjeničnih uslova u kojima su sjedilački istočni narodi bili stalno izloženi nomadskim udarima iz srednje Azije.

atmosferi idejni pritisak nacionalizma očituje u subjektivnoj obojenosti pojedinih škola i pravaca koji svoje stavove iznose i brane golemim naučnim aparatom. U danas već gotovo nepreglednu mnoštvu građe i literature o toj problematici već je Niederle postavio zahtjev za revizijom pitanja o pripadnosti arheološke građe.[56] Na tom rade i nadalje čehoslovački arheolozi,[57] a kod nas je u posljednje doba Vinski pristupio reviziji nalaza iz VI i VII st. u našim zemljama.[58] Po tomu i pored toga da se u svjetskoj nauci toliko naglašava uloga turskih i mongolskih naroda u naseljavanju Podunavlja pa i pored dokazivanja o uslovljenom kontinuitetu u pokretima srednjoazijskih nomada, u građi iz vremena seobe naroda treba naći mjesto i za ostale etničke cjeline kao za nosioce specifičnog kulturnog inventara. Konačno su upravo te neturanske i nemongolske etničke grupe ona populacija koja kao sjedilački narod intenzivno naseljuje ovu zemlju od Karpata i Alpa do Jadrana.

Već se s ranim migracionim pokretima u pontsko-kavkaskom prostoru pomiču narodi konjanici iranskog porijekla.[59] To su one etničke skupine koje su tvorile populacioni sadržaj u opisanoj kulturnoj ekumeni i kao dinamični tampon između visokih urbanih kultura na Iranu i Pontu i stepnog prostranstva posredovale u izmjeni dobara između ovih dviju sfera. Odavna su zapadni iranski i njima srodni narodi provodili nomadski život ratnika, ali ipak sa znatnim razlikama prema srednjoazijskim nomadskim kretanjima u dalekim amplitudama.

U etnogenetskim procesima jezik je onaj faktor po kojem se izdvajaju pojedini etnički organizmi pa po jeziku, odnosno po govornim ostacima, mi danas tim organizmima dajemo etničku signaturu imenujući ih narodima. No u vrijeme seobe naroda s tadašnjeg društvenog shvaćanja jezična pripadnost nije mogla biti odlučan ni glavni pokazatelj u određivanju društvene ni političke fizionomije pojedinih narodnih skupina. Zajednički nazivnik koji je povezivao etničke grupe različitog porijekla i raznih jezika tada je bila jedino pripadnost određenoj društvenoj i kulturnoj cjelini. U krajnostima te su se cjeline ponašale ili kao sesilno poljodjelsko društvo ili kao nomadske ratničke skupine i savezi. Otuda nastaje razlika po kojoj su neki iako svojim ljudstvom daleko moćniji migracioni prilivi u Podunavlju i dijelu srednje Evrope u pisanim izvorima slabije vidni, dakle u tadašnjem

[56] L. Niederle, Slovanské starožitnosti II, 2, Praha 1910, str. 503. i d.

[57] J. Eisner, Pour dater la civilisation »avare«, Byzantino-slavica IX, 1, Prague 1947, str. 45—54; Isti, Devínska Nová Ves itd., str. 307 i d.; J. Dekan, K problemom slovanskeho osidlenia na Slovensku, Historica Slovaca VI—VII, Bratislava 1948/9, str. 55—82; Isti, Les motifs figuraux humains etc., Studia Historica Slovaca N. S. 40, Bratislava 1963, str. 52—102.

[58] Vinski, o. c.

[59] F. Altheim, Geschichte der Hunnen I, Berlin 1956, str. 57. et pass.

zbivanju manje osjetni i zbog toga, kako se nama čini, u tom prostoru manje prisutni, dok su provale konjaničkih ratnika redovno nadolazile kao historijska katastrofa koja je potresala svijet i tako ušla u kronike i zabilješke suvremenika. A međutim konačni rezultat velike seobe na prostor od Ponta do Alpa i Jadranskoga mora dovodi kompaktno slavensko naseljenje koje nije moglo ne sudjelovati u ranijim, historijski vidnim najezdama konjaničkih nomada, jer se inače ne bi moglo pojaviti kao dominantan etnikon u kratkom razdoblju posljednjih događaja u seobi naroda.[60]

Proturječja i sumnje u tumačenju nenadane pojave Slavena u srednjoj Evropi,[61] a posebno južnih Slavena na našemu tlu, proizlaze upravo odatle što se danas moderna kategorija naroda-nacije s jezikom kao odlučnom značajkom projicira na ondašnje društvene prilike s njihovom, kako vidjesmo, bitno različitom društvenom fizionomijom. Navikli smo, naime, da narod-naciju izjednačujemo s određenom kulturnom facijom pa tako u ranim tvorbama slavenskog etnikona tražimo isključivo sesilni živalj, dok one grupe, odnosno arheološke tragove grupa koje pokazuju konjaničke značajke sveukupno danas još pribrajamo azijskim narodima turanskoga ili mongolskog porijekla.[62] U tome je, međutim, bilo veoma složena ukrštavanja, u kojem je relativno u kratko vrijeme, kraće nego što to možemo doznati iz historijskih izvora, dolazilo do jakih dodira, asimilacionih procesa, etničkog svarivanja, konačno do izgrađivanja novih etničkih organizama koji se zatim kao novi narodi javljaju u historijskom svjetlu.

[60] G. Vernadsky, Das frühe Slawentum, Historia mundi. Bern 1956, str. 251—300. — Ranu prisutnost Slavena na srednjem Dunavu, kako je to postavio još Niederle u svojim djelima, npr. Manuel de l'antiquités slaves, Paris 1929. — Keramika zapadnych skytských mohýl, Recueil Kondakov, Praha 1928, str. 38. i dr., utvrđuje i Eisner, o. c., str. 210. — Upor. i F. Barišić, Prisk kao izvor za najstariju istoriju Južnih Slovena. Zbornik radova SAN XXI, Vizantološki Institut I, Beograd 1952, str. 29—50; I. Popović, Quel était le peuple pannonien etc., Zbornik radova Vizantološkog instituta 7, Beograd 1961, str. 197—226.

[61] Npr. H. Preidel, Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens II, Gräfelfing-München 1951, str. 146. et pass.

[62] Tako i Eisner već u sumarnom prikazu nekropole Devínska Nová Ves, Slovensku v praveku, Slovenské dejiny I. SAVU Bratislava 1947, str. 123, govoreći o konjaničkim grobovima: »Hroby jazdcov, zvlášť jazdcov bohato vystrojených a dobre vyzbrojených, patria v podstate Avarom. Avšak nie je vylúčene, že i slovanský vel'mož sa tam začal po avarsku obliekat' a prijal aj iné mravy avarských bojovníkov...«, dakle jedino po uzoru na avarsko društvo direktno pod neposrednim utjecajem Avara, može pojedinačno konjanički grob pripadati nekom Slavenu. I u svom kapitalnom djelu o toj nekropoli Eisner zadržava isto mišljenje, Devínska Nová Ves pass. — Otuda nesigurnost u ocjeni starohrvatskih nalaza sve do najnovijih radova, npr. J. Belošević, Nekoliko ranosrednjovjekovnih metalnih nalaza itd., Diadora 3, Zadar 1965, str. 153, o nalazu okova s tobolca u Piramatovcima kod Skradina. — G. Vernadsky o. c., str. 253.

Tako i struktura onog etničkog naseljenja koje je po jeziku već u znatno pretežnom broju slavensko u doba raseobe i doseljenja u novi zavičaj nije homogena. U svoju novu postojbinu južni Slaveni pristižu u različito vrijeme, a i s različitom društvenom i kulturnom fizionomijom. Ne ulazeći dalje u ovo složeno pitanje,[63] za sada prethodno u mnogolikoj strukturi u naseljavanju naših zemalja možemo donekle izdvojiti one skupine koje uočujemo kao nosioce pontsko-iranskog kulturnog inventara, u koji pripada i ova jedinstvena čaša iz Bitelića. Ove su etničke skupine nadošle iz opisane pontsko-iranske kulturne ekumene i pripadale su doduše krugu nomada ratnika, ali s konjaništvom kao s bitnom komponentom kavkasko-iranskog tipa evrazijskih nomada.

Po svemu, dakle, drvena je čaša iz Bitelića bila u posjedu jednoga od onih rodova koji su sudjelovali u zauzimanju dalmatinskoga primorja i blizog zaleđa u vrijeme avarskoga poraza pod Carigradom g. 626. i koji su tada ovu zemlju definitivno zauzeli kao svoj zavičaj.[64] Prema tomu inventar grobne humke na Bitelićkom polju, iz koje potiče ova čaša, mogao bi vremenski pripadati ranoj fazi avarske dominacije, kako je Vinski periodizira do oko g. 630.[65]

Tragove složenih etnogenetskih zbivanja koja se odvijaju unutar agrafičnih društvenih organizama, i zato ostaju bez svjedočanstva u pisanim izvorima, nastojimo osvijetliti i pomoću starih mjesnih imena. U ovom kraju na Cetini, u mnoštvu mjesnih imena koja većinom govore o prinovi pučanstva poslije osmanlijskog pustošenja, naći ćemo i po koji osamljen stariji jezični lik. Već se u ranim slavističkim istraživanjima moglo utvrditi kako mjesna imena s pluralnim dočetkom -ce ukazuju na rano slavensko naseljavanje.[66] Tako se jezični likovi kao npr. C h r a w a c z a c h iz g. 1241. kraj Ribnice[67] i ostala slična imena javljaju kao ostaci one etničke populacije koja uporedo s Heraklijevom ofanzivom protiv Avara izlazi na historijsku pozornicu kao narod Hrvata.[68] Takav arhaični lik ovoga imena nalazi se upravo

[63] Pitanje o strukturi ranih etničkih organizama u okviru jezične slavenske cjeline postavili su već Kopitar i Miklošič, a najdalje razvio i uvjerljivo osvijetlio Lj. Hauptmann u svojim brojnim djelima, od kojih navodimo posljednje: Die Frühzeit der West- und Südslawen, Historia Mundi V, Bern 1956, str. 300—390. — Vinski, o. c., str. 38, nastoji ovo pitanje osvijetliti na osnovu arheološke građe, a u vezi s problemom martinovske kulture.

[64] M. Barada, Hrvatska diaspora i Avari, Starohrvatska prosvjeta III, 2, 1952, str. 12. i d.; D. O. Mandić, Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, Rim 1963, str. 51—76.

[65] Vinski, o. c., str. 18.

[66] K. Zeuss, Die Deutschen und die Nachbarstämme, München 1837, str. 607. i bilj. str. 607. i 608, P. Skok, Konstantinova Srbica na Bistrici u Grčkoj, Glas SAN 176, Beograd 1938, str. 276.

[67] Lj. Hauptmann, Karantanska Hrvatska, Zbornik kralja Tomislava, JAZU, Zagreb 1925, str. 316.

[68] Barada, l. c.

na rijeci Cetini gdje i sad nedaleko Bitelića leži selo Hrvace,[69] koji imenski ostatak svjedoči o ranom naseljenju hrvatskoga življa u dolini Cetine,[70] kako ime ove rijeke iz prvog zauzimanja ove zemlje pozna i Konstantin Porfirogenet, a to očito prema vlastitoj predaji Hrvata iz vremena doseobe.[71]

Na kraju ostaje još pitanje da li je čaša ovamo donesena, da li je u našu zemlju dopremljena u ranom pohodu s prvom generacijom osvajača ili je kasnije izrađena već u ovoj zemlji, a po predlošcima po kojima je prenosna drvena čaša ostala stalan pribor u našem puku, kako to svjedoči recentna kepčija. Pokušat ćemo odgovoriti na osnovu analize dekorativnih elemenata na ovoj čaši. Našli smo da su to dva elementa: ukras na plaštu i vrpčana traka na bridovima.

Opisana dvostruka lozica na plaštu čaše ritmom svojih spiralnih listića odgovara analognomu motivu na lijevanim broncama iz vremena avarske dominacije.[72] Motiv dvostruke lozice sa suprotstavljenim listićima palmete ili bršljana iz svojih prvotnih drevnih predložaka zadobiva prvenstvenu dekorativnu službu u ranom helenističkom ornamentu, otkuda u pontsko-skitskom krugu uraštava u indigeni skito--sarmatski zoomorfni stil s poznatim motivima simplegme i grifa, ucrtanog u četverokut brončanih privjesaka.[73] No kasnije, u svom daljem razvoju, lozica s listićima palmete poprima druge stilske crte. Tako na spomenutoj avarskoj građi lozica već prelazi u geometrijsko ispunjavanje prostora po zadanoj vertikali, kako je to obično na remenim jezičcima, a njezin se listić pretapa u krug ili spiralu.[74] Analogni razvojni proces utvrdili smo i na našim recentnim kepčijama, s tim da je tu grančica sa simetričnim listićima već do kraja apstraktno razgrađena. Arheolozi datiraju lijevane bronce s lozicom i grifom

[69] Sekcija spec. karte Split: selo *Hrvace* na cesti Vrlika—Sinj, sjevernije od Sinja.

[70] Skok, l. c.: »...kako se narodna imena uzimaju kao toponim samo u oblastima gdje su se došljaci našli među tuđim stanovništvom, to znači« po analogiji imena Srbica, da su Hrvati na Cetini zatekli tuđe naseljenje, ono starije indigeno, a i novije naseobene jedinice iz seobe naroda, a prije dolaska Hrvata ovamo. Doista u ovom kraju u množini novijih toponima ima tragova od oba naseobena sloja, tako npr. od starijeg domaćeg romaniziranog stanovništva potiču toponim i hidronim *Rumin* južno od Bitelićske visoravni (upor. *Rumija* nad Skadarskim jezerom), a toponim *Obrovac* ponovljen u ovom kraju svjedoči o prisustvu avarskih ostataka; Ferjančić, o. c., str. 31. i bilj. 85.

[71] Lj. Hauptmann, Dolazak Hrvata itd. str. 122. i d., Isti, Podrijetlo itd., str. 88. i d., Ferjančić, o. c., str. 35.

[72] A. Alföldi, Der Untergang der Römerherschaft in Pannonien, II, Leipzig 1926, str. 17. i d.

[73] Fettich, o. c., str. 63. et pass., Isti, Antikes Gut in der Hinterlassenschaft der alten südrussischen Steppenvölker, Folia Archaeologica III—IV, Budapest 1941, str. 154—158.

[74] Upor. npr. Hampel, Alterthümer I, str. 507—545, 549—579. i 643. i d. s odnosnim tablama; Fettich, Bronzeguss t. II 2, t. III 1, t. IV 1. et pass.; Eisner, o. c., str. 314.

u kasno VII i VIII st.,[75] pa László postavlja tezu kako ta građa svjedoči o novom prilivu Avara iz srednje Azije.[76] Ipak se pojava ovih kasnih bronca koje sežu sve do u IX st. ne može opravdati novom avarskom imigracijom.[77]

Za određivanje našega objekta morat ćemo se poslužiti samo onim podacima koje nalazimo na njemu samomu. To je upravo ta sama lozica u svježoj i veoma živoj slici dvostruke grančice i, što je važno, lozica je tu uložena u punktiranu pozadinu. Upravo ovaj detalj odlučno određuje stilsku pripadnost našega predmeta. U najkraćem upoznat ćemo ovaj specifični momenat u primjeni motiva dvostruke lozice.

No prije toga treba se ograditi od eventualnog opažanja da bi taj floristički motiv na našoj čaši mogao biti srodan ili čak istovetan s biljnom ornamentikom na nekim recentnim primjercima sitne folklorne drvenarije. Našli smo kako na našim drvenim čašama prevladava geometrijsko ornamentiranje, pa naše rijetke primjerke s figuralnim i biljnim slikama lako prepoznajemo kao naivno oponašanje građanskog ukusa prošloga stoljeća. Takve smo primjerke (sl. 17) unaprijed izlučili iz našeg tipološkog razmatranja. Na prvi pogled zamjetna je razlika u stilu između ovih novijih biljnih slika i one dvostruke lozice kakvu ima drvena čaša iz Bitelića. Ni u svom cjelovitom vidu ni u specifičnom duktusu ova dvostruka lozica unesena u punktiranu pozadinu nema ništa zajedničkog s kasnim bidermajerskim ili barokizirajućim crtežom vegetabilnih ili uopće figuralnih slika, kako su u većem broju nego kod nas ušle u dekor sitne drvenarije na širem području Podunavlja.

[75] J. Werner, Stand der Forschung über die archäologische Hinterlassenschaft der Avaren, Beiträge zur Südosteuropa-Forschung etc., München 1966, str. 307—315. s pregledom najnovije literature o tom pitanju; Eisner, o. c., str. 7, kulturu nekropole Devínske Nové Vesi zove avarskom, nazivom uobičajenim u mađarskoj arheologiji »dobře věda, že není jen dílem a majetkem Avarou.«

[76] László, o. c., str. 284, određuje nalaze Ozora, Igar, Dunapentele kao pripadnost jednom »nouveau peuple« — »peuple à sabre« »venu de Caucase«, jer sablju pozna jug Rusije. — Eisner, o. c., str. 317, ne prihvaća ovu Lászlóvu tezu: »Na nějakou novou velkou vinu kočovníků z dalekého východu do Karpatské kotliny nelze na sklonku VII. stol. pomýšleti...«. — Werner, o. c., str. 310, pristaje uz Lászlóvu teoriju o drugom avarskom doseobenom valu: »Die diesbezügliche Konzeption der ungarischen Archäologen beruht auf der Premisse, dass die Verbindungen der donauländischen Awaren zu den pontischen Steppengebieten im 7. Jahrhundert stets offen gehalten wurden«, i to po njegovu mišljenju preko prelaza u istočnim Beskidima.

[77] J. Deér, Karl der Grosse und der Untergang der Awarenreiches, 1965, str. 721, Lászlóvu tezu o prinovi centralnoazijskih nomada zove »Katastrophenthese« »in vollständiger Ermangelung direkter Quellenzeugnissen« (navodim prema Werner, l. c.). — Upor. i Vinski, o. c., str. 18. i 38.

Karakteristična lozica s listićima u obliku polupalmete jedan je od glavnih dekorativnih motiva u štuku, toreutici, tekstilu i uopće na sitnom priboru koji se iz iranske stilizacije produžuje u ranu islamsku umjetnost.[78] Upravo je za kasnu sasanidsku stilizaciju odlučno da se takva dvostruka lozica u ovoj specifičnoj stilskoj postavi javlja uložena u punktiranu pozadinu. To je jedna od posebnih crta kasnog perzijskog stila, kako je to već Hampel odredio.[79] Po građi iz Podunavlja iz ranoga IX st. koja ima takvu lozicu na tačkastoj pozadini, Alföldi je za nosioce kasnoga postsasanidskog stila ostavio čak otvorenu mogućnost da su među Avarima u Podunavlju bile prisutne »perzijske etničke skupine«.[80]

Da vidimo kako je taj elemenat riješen na čaši iz Bitelića. Već sama aplikacija biljnog motiva na ploštinu prvotno zoomorfnog predmeta svjedoči o iranskom stilskom shvaćanju u kojem je florizacija životinjskih likova jedan od osnovnih dekorativnih zahtjeva.[81] Takav je popratni dekorativni elemenat i ova lozica na našoj drvenoj čaši s istim likovnim zadatkom ispunjavanja prostora. Našli smo kako ta dvojna lozica u lakoj simetriji nosi suprotstavljene polukružne listiće s trosrhim završecima, a ta je slika, ponovno treba naglasiti, položena u punktiranu pozadinu. To je dakle tako čisto, nepatvoreno izdanje svih nabrojenih pojedinosti značajnih za kasno iransko oblikovanje da i ovaj elemenat naše čaše odgovara onom istom iranskom shvaćanju u kojem je podan i osnovni oblik čaše, magijske ptice, patke. Predmet s tako pouzdanom stilizacijom ovih specifičnih likovnih elemenata mogao je nastati samo u pontsko-iranskoj kulturnoj ekumeni. Tim smo dobili odgovor na postavljeno pitanje o porijeklu ove čaše. Nužno se nameće zaključak da je čaša iz Bitelića s prvom generacijom osvajača donesena u kraj na Cetini, gdje ju je njezin posljednji imalac ponio u grob.

Da bi upoznali naš tradicionalni likovni izraz, važno je znati kako se naoko sitne značajke, kako je to npr. izradba ornamentalne slike na tačkastoj pozadini, produžuje u konzervativnim zahvatima naše pučke drvenarije. Sve do kraja prošloga stoljeća na malim se

[78] M. Rostovtzeff, Some new aspects of Iranian Art., Seminarium Kondakovianum VI, Praga 1933, str. 161—185; Eisner, o. c., str. 315.

[79] Eisner, l. c.; M. S. Dimand, Ars Islamica 8, 1941, str. 200; A. Alföldi, Eine awarische Gürtelgarnitur aus Keszthely, Festschrift für Otto Tschumi, Fraunfeld 1948, str. 130, t. VI 1, uspoređujući motiv palmete na punktiranoj pozadini na perzijskom srebrnom vrču (po Smirnovu, Vostočnoe serebro) s takvim motivima na broncama iz Keszthelya i Blatnice, ukazuje na to kako je nomadska umjetnost prihvatila i konvencionalizirala biljne i geometrijske motive na sasanidskoj i postsasanidskoj toreutici.

[80] A. Alföldi, Die Goldkanne von St. Maurice d'Agaune, Zeitschrift für schweizerische Archaeologie und Kunstgeschichte, 10, 1—2, Basel 1948, str. 21: »Doch möchte ich zugleich auch die Anwesenheit von persischen Völkergruppen bei den Awaren annehmen.«

[81] Ibid., str. 15—17. i bilj. 129.

drvenim predmetima istačkana pozadina zadržala uz ornamenat u plošnoj rezbi, pa su i prvi stručnjaci u primjeni našega folklora, kao npr. S. Berger, taj motiv unijeli u svoja rješenja. Tek noviji stav, očito pod dojmom savremenoga likovnog čistunstva, počeo je istačkanu površinu smatrati stranim dodatkom i uklanjati je iz primjene. A ipak rezbareni ornamenat lozice na punktiranoj pozadini pouzdano je jedan od onih motiva-provodiča koji nas dovodi do osnovnog stilskog sadržaja u našem likovnom folkloru. I po ovom elementu drvena čaša iz Bitelića tipološki stoji pred svim našim recentnim kepčijama, i očito je to do sada najraniji poznati predstavnik našeg pučkog materijalnog pribora. Od vremena kad su nosioci ovakvih drvenih čaša zaposjeli zemlju na Jadranu pa sve do danas neprekidno se kroz mnoga pokoljenja produžavala životna slika u kojoj je prenosna drvena čaša i sav ostali srodni pribor ostao u posjedu ovoga istog naroda. Proistekao iz pradavnih formula, oblikovan po zakonima kontinuirane agrafične tradicije, ovaj je pribor dosljedno sačuvao jednako tako svoju, mada reduciranu službu kao i svoju tipološku pripadnost određenoj stilskoj kategoriji, kako je u karakterističnoj kompoziciji od dviju kalota pokazuju svi naši primjerci drvene čaše u okviru ove varijante, sve od ove iz Bitelića pa do posljednjih spontano izrađenih kepčija na širokom području prostiranja ove kalotaste čaše.

Drugi dekorativni elemenat na čaši iz Bitelića, to je narovašena traka na bridovima, ma kako bio neznatan, ipak nije neko opće mjesto. Ako ovu ukrasnu traku uočimo u njezinu pravom opsegu, naći ćemo da je to jedna od karakterističnih oznaka onog užeg likovnog stila koji se javlja na nekim od brončanih predmeta iz doba prvog avarskog kaganata.[82] Bilo bi preuranjeno po jednom osamljenom nalazu ranoga pučkog pribora ulaziti u izlaganje o ovom stilu, ali u daljem radu na tim pitanjima treba imati u vidu s jedne strane pojavu karakterističnog šrafiranja na predmetima iz kruga martinovske kulture,[83] a s druge strane konstantu u kojoj se rovašena traka po stilu srodna onoj na arheološkim predmetima ponavlja na našoj folklornoj drvenariji. Upravo prenosna drvena čaša, konstruirana u vidu dviju kalota, stalno ima narovašenu traku u stilski ujednačenim varijacijama (sl. 22). I po ovoj značajki naš folklorni pribor predstavlja kasno potomstvo onoga kulturnog inventara koji u našu zemlju dolazi s doseobom Hrvata i u koji pripada i dragocjena drvena čaša iz Bitelića.

[82] Upor. Vinski, o. c., t. III 1, 2, 3, t. IV, 13. — Katalog Izložbe seoba naroda, Zemun 1962, str. 14, sl. 2, str. 112, sl. 12, t. XXII i t. XXX 1.
[83] Vinski, o. c., str. 35. et pas.

A WOODEN BOWL FROM BITELIĆ

Summary

The bowl (Tabs. 1 and 2) is an accidental find from a grave mound loosened while a road was being built in a field not far away from the village of Bitelić in Dalmatia. Later this bowl was acquired by the Ethnographic Museum in Zagreb. When compared with similar wooden bowls kept in this museum and with bowls known from the literature, the authoress established that the find from Bitelić corresponds to all such shepherd's bowls the use of which has been very frequent up to our own times. Nevertheless, typologically our bowl from Bitelić displays much earlier characteristic than all the well-known recent shepherd's bowls, which fact arises from the analysis of its forms and from the ornaments found on its surface. By a careful analysis of recent examples and individual elements thereof she comes to the conclusion that the bowl from Bitelić represents an early example of that variant of wooden bowl which in the literature so far has been established on Croatian territory. The main feature of this variant lies in its shape, which always displays an oval space bordered by two calottes, from which a raised tortuous handle twists out. In this form the authoress finds the reduced representation of a bird — a fact corroborated in an object coming from the Caucasian region from the 6th-9th century A. D. It is a bronze censer in the form of duck, which object still has the realistic representation of a bird preserved. True, the bowl coming from Bitelić has lost such a realistic shape, but by the law of transfer of the ritualistic formula also in this reduced abstraction it has maintained the ancient significance of bird as the bearer of a ritualistic and refreshing drink. According to this, the bowl from Bitelić stands before all the recent objects of this kind in which individual elements appear only in extremely reduced remains.

The ornament on the bowl in question was made on the surface of its two symmetrical calottes, and it consists of a small vine with leaves freely arranged on both sides in the absence of a strict symmetry. This freshly conceived Hellenistic motif is laid in a punctated background, as had been so characteristic of the postsasanid artistic shaping in the Pontian-Caucasian cultural area. On the basis of all this the authoress draws the conclusion that this wooden bowl has entered the tomb at a time that was not very far distant from the arrival of the Croats in the area lying about the Cetina River.